

ҚИССАЛАР

ОЛЬГА ЛАРИОНОВА

ҚИРОЛЛАР АФСОНАСИ

У шаҳар чеккасидаги — энг охирги уй эди. Ундан уёғига ҳали қурилиш бошланмаган дала чўзилиб кетганди: бу ер эгасиз қолган холис минтақа бўлиб, ҳозирча шаҳарга қарамасди, қишлоқ ҳисобидан эса аллақачонлар чиқарилганди. Бу йил ушбу дала цивилизацияга эришишдек буюк азоб-уқубатни тортиши мўлжалланаётгани учун ҳам уни фақат супурги ўт босиб кетганди; сон-саноксиз ғилдираклар, гусеницалар, экскаваторларнинг ковшлари ҳамда оддий белкуракларнинг ҳатто туяйўнғичқа ёки сурепка¹га ўхшаш жўн ўтларни ҳам янчиб, тилка-тилка қилишига йўл қўйиш ачинарли ҳол эди. Табиат бошқа ўт-ўланлар эвазига, супурги ўт бериб қутулганди.

Даланинг нариги томонида теплицалар — ёки, тўғрироғи, қачонлардир теплица бўлган жойлар кўриниб турарди. Уларга васийлик қилаётган совхоз янги ер-мулкка эга бўлгач, ойнали ромларни чиқариб, ўзи билан бирга олиб, аллақачон жўнаб кетганди. Анови қаққайиб турганлар эса лиқиллоқ қовурғалари орасидан даланинг эркин шамолини ўтказганча қолаверганди.

Кечаси дала қоп-қоронғи бўлади. Нақ анови уйнинг ёнидаги далага, очиғини айтганда, энди дала бўлмай қолган жойга чироқлари галма-галдан ёниб, ўчаётган деразалардан тўртбурчак ёруғлик тушиб туради. Бироқ тепадан, тўққизинчи қаватдан бу йўл-йўл ёруғлик кўринмас, шунинг учун кечалари Артёмнинг назарида зимистон қоронғуликнинг қаеридадир осмон бари бир ер билан туташгандек, унга тегиб кетадигандек, мана шу сал тегиб кетиш қисқа туташувнинг бутун тун бўйи қўзғалмас тўлқини ка-

¹ Сурепка — сариқ гулли ёввойи ўт.

би қотиб қолувчи қора яшин шуъласини келтириб чиқаргандек туюларди.

Баъзан эса,— унда у ўзини ёмон сезган пайтларда,— дераза ортидаги бўшлиқ мутлақо йўқолиб кетгандек ҳиссиёт туғиларди. Шунақанги пайтларда назарида, фақат еру осмонгина эмас, балки ҳеч нарса йўқдек, бутун борлиқ на қаттиқлик, на суюқликка ажралмаган шунчаки ибтидоий аралаш-қуралашдек туюларди. Артём бугун ўзини худди мана шундай ёмон сезаётганди.

У квартирага, худди бировни уйғотиб юборадигандек, секингина кирди. Лекин уйғотадиган ҳеч ким йўқ эди. Артём ўзини мутлақо кераксиз эҳтиёткорлигидан ранжиб, ошхонада намоёншкорона гурс-гурс юрди, холодильник ёнига сумкаси билан консервалар солинган сеткани тарақлатиб қўйди. Кейин шимининг почасини тиззасигача тортиб, чўнқайиб ўтирди-да, дилгирлик билан консерва банкаларини, устки қисмини қиров босган қоғоз халталару тугунчаларни тартибга сола бошлади. Ҳа, ўзинг оддий бир оилавий ҳаётни туза олмаганингдан кейин, бунақанги масалага оғайнилариингни аралашмагани дурст. Эртага янги уй тўйи, ўртоқларинг жуда чиройли — маҳобатли квартирага йиғилишади. Сен эса уларни ҳурматини жойига қўйиб кутиб ол. Кейин ўзингни, айниқса, бегона аёлларга нисбатан, муносиб тут. Мана, ўша матоҳлар учун ўрик компоти. Э-э, буни қаранг, биз учун ўрик компоти сотиб олишга ақли етибди-я, дейишади улар! Ўҳ-ҳў,— дейишади яна,— сиропда муз парчаси бор-а! Тёмка, ёшроқсанда, шунинг учун бекорга Ален Делонга ўхшаб кетмайсан!

Унинг ночорлигини ўз йигитлари эртами, кечми тушинишади.

— Тёмка,— дейишади улар,— сен мяysi айниган буржуйсан. Ахир, шунақанги квартирада сўққабош бўлиб яшаш ақлданми? Худога шукр, бу хатони тўғриласа бўлади...

Артём холодильникни тарақлатиб ёпиб, хонага йўл олди. У чироқни ёкмай, деразанинг олдига борди. Дераза ойнаси кулранг тун ёғдусида сал-пал йилтираб турарди. Артём ўз башарасининг ойнада пайдо бўлган ноаниқ аксига нафратланиб қаради. Сиз ёш, Ален Делон сингари киши ихтиёрини олиб

қўювчи йигитнинг ўзингиз билан ёнма-ён яшашини кўз олдингизга келтириб кўринг-а. Ана шунда, унинг қандай ҳаёт кечираётганини бемалол тасаввур қилиш мумкин. Аммо Артёмнинг бахтсизлиги шунда эдики, у Ален Делондан ҳам, умуман, эркак жинсидаги чет эллик кино юлдузларининг ҳаммасидан ҳам хийла чиройлироқ эди. Қотма, тимқора сочли Артём рус гўзаллигини ҳақиқатан ўзида мужассамлаштирган ва шу боисдан, астойдил истагани билан, йигирма тўрт ёшга кириб ҳам, бир қадар барқарор оила қура олмаётганди. Омади юришмаётганди унинг. Агар артист ёки телевидение диктори бўлганда борми! Лекин у бор-йўғи оддий инженер эди, кўчада аёллар ўзининг орқасидан муттасил ўгирилиб қарашларига ҳалигача кўника олмаётганди.

Ўз чеҳрасининг хира аксидан унинг хушбичимлигини пайқаб бўлмасди, лекин Артём унга ғамгинлигу жирканиш билан қараб турарди.

Чироқ ёқилмаганида ҳеч қанақанги, ҳатто хира акс ҳам кўринмаслигини тўсатдан англаб қолмагунча, унга қараб тураверди.

Уёқдан, ибтидоий бетартиб аралашманинг зулматидан бегона бировнинг башараси унга қараб турарди.

Артём яна бир неча лаҳза жойидан қимирламади. Бу аслида дераза эмас, балки эшик эканлиги, унинг нариги ёғидаги балконда нотаниш кимса турганлиги ниҳоят унинг онгига етиб борди.

Уни, соддалик билан, ўғри деб ўйлаш бемаънилик эди, ўғри квартира соҳибига эшик ойнасидан бунақанги хотиржамлик билан тикилиб қарамаган бўларди. Охирги қаватдаги энг арзон бир хонали квартирага ўзининг бутун жамғармасини яқиндагина сарфлаб тугатган ёш мутахассисдан ниманиям ўмариб кетиш мумкин?

Башара эса қимирламай, кўзини узмай, яқинлашмай, ҳамон қараб турарди. Артём олдинга қадам босди. Қўлини чўзиб, занжирни пайпаслаб топиб, эшикни очди-да, бирдан ёпирилиб урилган шамолдан сал-пал жунжикканча балконга чиқди.

Қаердадир ён томонда муаллақдай кўринаётган ноаниқ башара зулмат қўйнида узоқлаша бошлади, балкон панжараси бирдан фосфорга ўхшаб йилтираб кетди, кейин кўздан ғойиб бўлди. Артём ғадир-будир

ғиштин деворға ёпишганича, қўлларини ёзди, бироқ орқасидаги эшикни қидириб топишга улгурмади. Олдидаги қоронғулик бирдан жонланиб, худди баҳайбат қора мушукдек, у томон силжий бошлади; Артём бениҳоя кенг панжа уни авайлаб ушлаб, тепага кўтарганини, юнгдор ва илиқ бағрига босганини туйди. Қитиғини келтираётган бунақанги илиқликдан нафаси қайтиб кета бошлади, лекин курашишга ҳам, ҳатто бақришга ҳам унинг мажоли қолмаганди.

Кейин поёнсизлиги ўн чандон чўзилиб кетган даҳшатли ҳолат бошланди. Панжа Артёмни оёғини осмондан қилиб, уёқдан-буёққа енгилгина улоқтирди, бироқ у на полга, на шифтга ҳеч етиб боролмади — ҳар гал ҳам ҳавонинг енгил итариши Артёмнинг ҳаракати йўналишини ўзгартирар ва у учишда, ағдарилишда давом этарди. Ҳаммасидан ҳам, ёпишиб олиш учун лоақал бирор-бир таянч нуқтасининг йўқлиги ўта азоб-уқубатдек туюларди. Ҳаво қатлами ўзининг тиғизлиги билан ваҳимали эди, у йигит танасини ич-ичидан кенгайтириб юбораётган, шу сабабли Артём ўзини дистирланган сувли жомга солинган денгиз қаърида яшовчи балиқдек сезаётганди. Жуда кўп вақт ўтганга ўхшарди, бироқ у на ташналикни, на очиққанини сезмас, аксинча, қандайдир ўткир таъмли, кўнгилни айнатадиган бемаза таомдан томоғигача тўйган ва буларнинг ҳаммаси — атрофдаги бўшлиқ, ҳаво, мажбурий тиқиштирилган овқат — биргаликда фавқулотда, тасаввур қилиб бўлмайдиган, аллақанақанги ҳолдек туюларди. У дастлаб алоқ-чалоқ туш кўрган ёки ҳушидан кетган бўлса ажаб эмас, лекин унинг атрофини нимаики ўраб, вужудини қамраб олган бўлса, ўшаларнинг ҳаммаси танасига шунақанги азоб бераётгандики, у дам-бадам ўзига келар ва бу азобга бардош беролмай, яна ҳушини йўқотар эди.

У совуқдан жунжикиб, кўзини очди. Ай-яй-яй, кўнглидан кечирди Артём, ёш мутахассислар қаттиқ чарчаш оқибатида мана шунақа нобуд бўладиларда. Ошхонада холодильникни қучоқлаб ўтирганича... У тутқични ўзига силтаб тортиб, холодильникни очди, сал-пал яхлашга ҳам улгармаган пиво шишасини олди. Қўллари шу даражада тинимсиз қалти-

раётган эди-ки, яна холодильникка суяниб олишга, шишани икки қўллаб ушлаб, пивони симиришига тўғри келди. Бўш шишани сумкага беихтиёр жойлади-да, хаёлчанлик билан иягини силади. Кун тартиби жадвалига кўра бугун соқолини олиши керак, лекин эртага байрам, эртага кейин... Унинг қўли тўхтаб қолди. Йигит бир юзини, кейин иккинчи юзини астагина силади — бир ярим кунда ўсган соқоли ғойиб бўлганди. Ҳм-м. Балки, уйга кела туриб, сартарошхонага кирган бўлса-чи? Склерознинг биринчи белгиси...

Артём ўрнидан турди, хануз ҳайратланганича, чалишиб кетаётган оёқларини битта-битта босиб, хонага кирди. Тўхтади, включателни қидириб, деворни узоқ тимирскилади. Назари бир лаҳзагина кулранг, хира кўринаётган дераза тўртбурчагида тўхтади. Миясида қандайдир хотиралар уйғонди, бироқ тўлалигича мужассамланмади. Бармоқлари включателни топди, чиқиллаш эшитилди. Артём эса васваса — эҳтимол, савдойилиқдир — давом этаётганини қайгурганича фаҳмлади.

Унинг катида калтакесақдек кичкина аёл ётарди.

Аёл ухлаётганди. Артём оёқ учида юриб, аёлга яқинлашди-да, уни уйғотиб юбормаслик учун стулни оҳиста суриб, соқоли қандай қилиб олиниб қолганлиги тушунарсиз бўлган иягини суянчиққа тираганича, миниб ўтириб олди.

Аёл қимирламади. Унинг мушукникидек эгилувчан гавдаси шундай бир алфозда эди-ки, гўё уни улоқтириб юборишгандек, нақ ҳеч нарсага арзимайдиган буюмни назарга илмай улоқтиришгандек ётарди. Ақли расо бирор-бир киши бунақанги ноқулай ҳолатда ухламасди — ғайришуурий равишда ўрнашиброқ ётиб оларди... Худди шу пайт Артём нотаниш аёл ухламаётганини, ўзини ёмон сезаётганини, унга ёрдам бериш кераклигини ва бу ёрдам у ким, қаердан деб хаёл суришдан кўра, ҳозир жудаям муҳимлигини англаб қолди; йигит аёлга ташланиб, унинг нозик, ғалати тарздаги суйри елкасидан кўтарди. Йигит бир сония қотиб, ана шу елкаларга эсанкираганча тикилиб қолди, чунки бунақанги елка йўқ эди, бўлиши ҳам мумкин эмасди, бироқ шу заҳотиёқ унинг кўз ўнгида Наталья Гончарованинг акварель бўёқлар билан ишланган портрети намоён

бўлди-ю, у худди бунақанги баркамолликдан қўрқиб кетгандек, қўлини тортиб олиб, сув келтириш учун ошхонага югурди.

Бироқ, сув кераксиз бўлиб чиқди, чунки йигит уни нима қилишини билолмай қолганди. Аёлнинг бошидан қуйишга ийманди, оғзидан қуйишнинг эса иложи йўқ эди — нотаниш аёлнинг лаблари қимтилганди. Нима қилиш керак? Айюҳаннос солиш керакми? «Тез ёрдам» чақириш керакми?.. Агар бирор-бир яқинроқ ерда телефон-автомат ишлаганда эди! Аммо Артём аниқ биладики, бу яқин атрофда биронтаям телефон йўқ. Бунинг устига, унинг ўзини ташлаб кетиб бўлармикан? Елғиз ўзини-я? Эй, ҳозирги замоннинг йигирма тўрт ёшли маданий кишининг ночорлиги!

Шу пайт у аёлнинг кўзларига жон битаётганини кўриб қолди. Дастлаб киприклари эмас, бодом қовоқлари остидаги кўзлари қимирлади; кейин навбат киприкларига етиб келди, бироқ улар сал очилиши учун ҳам жуда узун ва оғир эди. Бўла қолсанг-чи, шоширди йигит уни, бўла қолсанг-чи, қани — худди у кўзини очса, бугунги бахтсизликларнинг ҳаммасидан, бугунги ғалати воқеаларнинг ҳаммасидан қутиладигандек эди Артём. Мана шу машъум оқшомда юз берган ҳодисалар ичида ақлга энг тўғри келмайдигани — шу аёл эди, унинг бу ерда пайдо бўлиб қолиши эмас, айнан унинг ҳеч кимга ўхшамаслиги, а л л а қ а н д а й л и г и эди. Аёлнинг ғайритабиийлиги, гавда тузилишининг бошқачалиги боиси ни-мадалигини Артём ҳали тушуниб етмаган ҳам эдики, у кўзини очди.

— Уф-ф, — деди йигит енгил тортиб, катнинг бир чеккасига ўтирганча, — мен эсам...

Бироқ аёл аллақачон қўллари билан башарасини яшириб олган ва кафтлари-ю, лаблари орасидан илтижоли, деярли болаларга хос қичқариқ отилиб чиқаётганди: «Но, но, но, но!..» Артём унинг қўлидан ушлаганди, қичқариқ хонани тўлдириб, деворларга урилиб қайтиб, ҳамма томондан эшитила бошлади. Кейин узилиб қолди. Оббо, яна бошланди... Қўллари ҳам муздек, қандайдир, танасидан бошқага ўхшайди. Артём чўзилиб, деворий шкафдан жун адёлни олди. Мана шундай. Аллақачон шундай қилиш керак эди.

У аёл елкаларини, Наталья Николаевнанинг нилу-фардек елкаларини ўраб қўйди-да, унинг чеҳрасига тикилганича, устига энгашди. Кейин орқасига ташланиб, секингина ҳуштак чалиб юборди. Ана холос, — деди у ўзига-ўзи: унинг қаршисида жудаям чиройли сочлари тўзгиган, киприклари ўқдек узун-узун сулув ётарди... Қанақасига бу дарров унинг кўзига ташланмай қолдйкин? Узоқ вақтлардан бери бетиним давом этаётган қийналишларининг мана бу тонг қолдирувчи чеҳрадаги аломати миясини гангитиб қўйди чоғи. Жисмоний қийналишининг аллақандай туйғуси нимагадир унинг онгида эмас, танасининг ҳар бир ҳужайрасида яшарди. Қандайдир кулгили ҳол. Ундан сўнг мана бу аёлнинг пайдо бўлиб қолиши ҳам... Артём унга яна тикилиб қаради-да, тагин ҳуштак чалиб юборишига бир баҳя қолди. Унинг ёши ўн олтидан ҳечам катта эмасди; мутлақо қизалоқ, аҳтимол мактаб ўқувчисидир у. Мактаб ўқувчиси? Уччига чиққан жодугар, мана ким у. Ёки «Интеллиженс сервис»нинг айғоқчиси. Ахир қўрққанидан у: «но, но!» — деб бақриб юборди-ку. Демак, у рус эмас. Балки, эстон ёки латишдир? У ердагилар ҳам оқ-малла сочли бўлади-ку.

Уччига чиққан жодугар — унинг худди ўзи «Интеллиженс сервис»нинг айғоқчиси ҳам — ҳиққиллаб секингина йиғларди. Артём адёлни тузатиб қўйди. Ким билсин қаёқдан келиб қолганикин бу бахти қаро, жафокаш ташландиқ қизча. Кафт орасида иситилган сичқон боласидек исиниб олди, энди ухлатганга ўхшайди. Иссиқ чой ичириш керак эди унга.

Ўрнидан турган Артём оёқлари ҳали ҳам момиқдек бўшашиб ётганини ҳис қилганча, ошхонага ўтди. Унинг ҳали егиси, ҳали ичкиси, ҳали деразани очиб, эрта баҳорги совуқда яхлаган дераза тоқчасидан пастга энгашиб қарагиси келарди. Артём оддий йўлни танлади — холодильникни очди. Меҳмонлар билганларини қилаверишсин, уларга ҳам етади. Жуда зўр келса, эртага эрталаб гастрonomга зипиллаганча бориб келар. У дудланган чўчқа гўштини, сариёғни, ўрик компотини полга олиб қўйди,— сал илсин, ахир унга, бунақанга жафокашга тўғридан-тўғри холодильникдан олиб бориб бериб бўлмайди-ку. Эртага келадиган аёллар эса эпини қилишар...

Хонага йўл олган Артём остонага етганда тўхтаб

қолди: катдан унга кўрқувдан катта-катта очилган кўзлар бақрайганча тикилиб турарди. У олдинга яна бир қадам босгудек бўлса, тамом,— хонани тағин ёқимсиз чинқироқ овоз тутади.

Артём эшик кесақисига суялди. У билан келишиб олиш зарур. Рус тилини билмаса билмасин, лекин мактабда чет тилларини ўргатишади-ку.

— Спик инглиш?

Кўзлар ҳатто пирпирамади ҳам.

— Шпрехен зи дойч?

Хайрият-ей, у бу тилни билмас экан, акс ҳолда Артёмнинг ўзи ҳам немисча мана шу биргина жумладан бошқа ҳеч вақони билмасди. Лекин яна нима қила олиши мумкин? У елкаларини маънодор қилиб қисди. Уччига чиққан жодугар унга адёл остидан узоқ тикилиб турди, кейин лабларини овозсиз қимирлатди. Артём олдинга силжиган ҳам эдики, кўзлар кўрқувдан пирпираб кетди. Аёл гапини такрорлади, лекин шунақанги паст овозда такрорлади-ки, Артёмга фақат биргина нарса — унинг французча гаплашиши англашилди. Лекин, унинг сўз бойлигида бунақанги тилда асқотадиган биронта ибора ҳам йўқ эди.

— Париж,— деди у жон-жаҳди билан.— Нотр-Дам, интернационал, метрополь, революцион, марсельеза...

Шу билан унинг луғат бойлиги тугади. Бу ёнига имо-ишора билан тушунтиришга тўғри келди. Чакки эмас — икки гуманоиднинг тиллашуви бу, дея ғазабланганча ўйлади йигит. Яна бу космик учишлар даврида-я!

— Менинг исмим Артём,— деди у.— Артём! — янада аниқроқ бўлиши учун у кўксига муштлаб кўрсатди.

— Менинг исмим Дениз,— деган товуш эшитилди адёл остидан.— Мен, афсуски, русчада ёмон гапираман.

— Во ажаб,— йигитнинг елкасидан худди тоғ ағдарилгандек бўлди.— Сиз халқаро аҳволдан лекция ўқийдиган доцент Васильевнинг нақ ўзидек гапираясиз! Фақат музокарани эрталабгача қолдирамиз, менинг бошим тарс ёрилиб кетгудек бўляпти, кейин сизнинг ҳам, кўриб турибман, кўзларингиз

юмилиб кетаяпти. Уйқунгиз осойишта бўлсин, қадрдон Таллинингиз тушингизга кирсин.

— Mon Paris... — секингина шивирлади у.

— Париж бўлса, Париж-да,— Артём ҳатто ажабланмади ҳам, унга бари бир эди, фақат тезроқ ўринга чўзилишни истаётганди у. — Кимга у ёқади, кимга бу.

— Мен ўша ёқда туғилган,— оҳиста деди Дениз, сўзларни топишга очиқдан-очиқ қийналиб.

— Мен ўша ёқда туғилганман,— унинг гапини беихтиёр тўғрилади Артём. Кейин бирдан бу гап маънисини тушуниб қолди.— Ҳа-а, демак, ҳар ҳолда... Эътибор берманг, мен шунчаки айтаяпман. Овқатланасизми?

— Но. Йўқ.

— Рост гап бўлганда, бунчалик жудаям шошма-шошарлик билан айтилмасди. Ҳозир мен бирор нарса келтираман.

Консерва очадиган пичоқ қаёққадир ғойиб бўлибди, шунинг учун Артём ўрикли банкани қаламтарош билан очгунча, ошхонада узоқ вақт қолиб кетди. Уни очгач, ичидагини чўзинчоқ пластмасса тарелкага ағдариб, Денизга олиб борди.

— Мана,— деди у яқинлашиб, айни пайтда, учига чиққан жодугарнинг ўзига тикилиб турганини кўрди.— Оббо,— йигит тарелкани ўзи билан кат ўртасида турган стулга зарда билан қўйди. Қизғиш, ялтироқ ўриқлар хонани СССР ва Франция территориясига яққол ажратиб, чўчқа боласига хос мағрурлик билан узунчоқ тарелкада эриниб ётарди.— Яна, ихтиёр ўзингизда.

Артём қаламтарош тиғини артиб, уни ёпиб қўймоқчи бўлганди, бироқ яқиндагина юз берган васвасадан ҳали ҳам қалтираётган қўллари бунинг уддасидан чиқолмади; пичоқ шу ҳолида — ёпилмаганича, унинг қўлидан сирғалиб чиқиб кетди-да, дами билан пастга учиб тушди. Уларнинг иккови ҳам пичоқ тиғи ҳавода ингичка кумуш балиқдек ялтираб, ерга тушганини ва... унинг орасига кириб кетганини кўришди. Гўё бу паркет пол эмас, қуюқ кисель ёки суюқ лойдек, бутунлай кириб кетди. Сезилар-сезилмас ҳалқасимон тўлқин таралиб, тобора катталашиб борди; унинг заиф кўланкаси Артёмнинг ботинкаси тагидан сирғалиб ўтди-да, бутунлай йўқолди.

Артём навбатдаги мўъжиза юз берган полга додирлаганича тикилди. Кейин бошини кўтарган эди, нигоҳи Денизнинг кўзлари билан тўқнашди. Агар Дениз сал бошқача бўлганда ҳам, Артёмда уни юз берган ҳодисада айблаш фикри уйғонмаган бўларди, бироқ юракни зиқ қиладиган, қизларга хос бўлмаган гўзаллик уни юз бераётган ғалати ишларга беихтиёр даҳлдор қилиб кўрсатарди. Бўлди. Бас, етар, жудаям тўйиб кетди бунақанги найранглардан.

У ўрнидан салчиб туриб, даҳлизга югуриб чиқди-да, илгакдан плашини юлқиб олди. У дўстларидан биронтасиникига бориб ётадимми ё баҳорги совуқ кўчаларда эрталабгача тентираб юрадими, ёинки ишлаётган телефон-автоматни топиб, тегишли идораларга номаълум аёл ҳақида хабар берадимми, — нима қилишини ҳали унинг ўзи аниқ билмасди, аммо энди ўз ақл-ҳуши устидан бундай таҳқирлашга бошқа чидолмасди. У квартирага кириладиган эшикни ланг очиб, ўзининг тўққизинчи қаватидаги зинапоя майдончасига ўқдай отилиб чиқди...

... ва теварак-атрофида ғира-шира қоронғиликка чулганган боғни кўрди.

Дарахтларнинг митти қора учлари руҳсиз хира осмоннинг қуйи четига бир текисда ёпишган; худди рельсдек тўппа-тўғри қора йўлкалар, уларнинг орасида эса — гўё ердан ўсиб чиққан эмас, балки сеҳрли хумчанинг четидан тошиб тушган оч-кўкимтир марваридсимон гуллар: сеҳрли ҳумча то бу ўйинчоқ дунёни тўлдириб юборгунча, манний бўтқа билан бирга гул бўтқасини қайнатаверган, қайнатаверганга ўхшарди.

Кулрангу титроқ нимқоронғулик, бирор-бир ҳид уфурмайдиган, айниқса, ҳар қадамда таъқиб этувчи сукунат билан сеҳрланган боғ ўртасида кичкинагина уйча қандайдир мутлақо табиий бир ҳолда қўнқайиб турарди. Шакли нотўғрилиги унинг бир хонали стандарт квартира эканлигини фаҳмлашга имкон берарди; у хом ғиштдан қурилган бўлиб, тепаси ҳақиқий похол билан икки томонга нишаб қилиб ёпилганди. Кулба чакки эмас! Фақат мўрилар йўқ эди, аммо унга кириладиган эшикка квартира номери беўхшов, айна пайтда, таъсирчан оқариб кўринарди. Артём оҳиста, сал бўлмаса оёқ учида юриб, елкасию кафтини ғадир-будир деворга муттасил тек-

кизиб, — ундан ярим қадамга узоқлашиш ҳам қўрқинчли эди, — уй атрофида айлана бошлади. Муюлишга етганда, бармоқлари остида гулқоғоз шитирлади. Ҳа, шундай, бу ерда бармоқсиз қассоб қўшниси, сигарета сўраш учун Артёмнинг уйига аллақачон серқатнов бўлиб қолган Викентъичнинг ҳашаматли квартираси бўлиши керак эди. Лекин бутун бошли квартирадан фақат унда-бунда ашаддий соқчи кўппак йиртган гулқоғоз парчалари қолибди.

Кейинги муқолишдан эса деразалар — Артёмнинг квартираси деразалари бошланганди. Биринчиси, дераза тоқчасида ичкаридан кўк пиёз кўриниб тургани ошхонаники, кейингиси — балкон эшиги билан қўшалоклашиб тургани эса хонаники. Балкон ер билан баб-баравар эди. Унинг чўян панжарасидан ушлаган Артём оёғи остидаги замин икки томонга сурилиб, балкон билан ҳақиқий ер орасидаги аввалги тўққиз қаватли фарқни тиклаётганини бирдан аниқ-таниқ тасаввур қилди. Хаёлидаги бу бўшлиқ даҳшати шу даражада эдики, у сал бўлмаса панжарадан сакраб ўтай деди, бироқ ойна орқасидан кат ва унинг устида мукка тушиб ётган Дениз кўриниб турарди. «Ҳай-ҳай, — у ўзини жеркиб, қутқариш панжарасидан узоқлашишига мажбур қилди-да, девор бўйлаб лўкиллаб чопиб борганча, бутун гавдаси билан эшикка урилиб, даҳлизда пайдо бўлиб қолди.

Дениз худди унинг қадам товушини эшитмагандек, қимирламади, Артём катга яқинлашиб, унинг четига оғир чўқди.

— Ҳозиргина ану ёқда бўлдим, — деди у бош бармоғи билан дераза томонни ниқтаб кўрсатганча. — Тўққизинчи қават баландлигида — шунақанги — Бобил боғики, асти қўявер, боғ ўртасида — тақир ер, ўша жойда эса бизнинг вайрона уйимиз бор. Уни кўришни хоҳлайсанми?

Дениз бошини кўтариб, қоп-қоронғи ойнага қаради, кейин зўр-базўр эшитиладиган қилиб деди:

— Maisc vst egal — Шундай деб, у яна бошини ёстиққа қўйди.

Ана шунда Артём ҳақиқатан ҳам қўрқиб кетди. У қиз ким бўлмасин — Артём бари бир эркак-ку, яна ёши катта, ўзи бақувват. У биронта французча сўзни билмасди, аммо ҳозир Денизнинг сўзларига тушун-

ди — менга бари бир, деди у; бунақада у емайдиам, ичмайдиам, инига ташлаб кетилган қушчадай, кичкинагина гувалачага ўхшаб, адёлга ўралиб ётаверса, ўлиб қолиши ҳам ҳеч гапмас. Артём эса уни нима қилишни ҳам билолмай қолаверади, ахир энди телефон-автоматга югуриб боролмайди, на «Тез ёрдамга», на бошқа бирор жойга қўнғироқ қилолмайди-ку.

— Гап бундай, — деди у қатъий, — менга қулоқ солишингга тўғри келади. Ҳозир овқатланамиз.

Ошхонадаги сув — иссиғиям, совуғиям — балодек оқди. Газ бинойидек ёнди. Артём чойни иситди, Денизга деярли мажбурлаб, ичирди. Узининг ҳеч нарса егиси келмади, лекин ёшининг катталиги ейишга мажбур қилаётганди, шу боисдан у намуна кўрсатиш сифатида, кўнгли тортмаётганини асло сездирмай, иккита семиз Марокаш садинасини оғзига тикиштирди.

— Менинг соатим бўйича ўн ярим. Оббо, тўхтаб қолибди-ку... Ташқари қоронғи, милт этган чироқ кўринмайди. Шунинг учун, ёшим катталигидан фойдаланиб, ҳар қанақанги гап-сўзни эртага қолдираман ва ҳамманинг ётиб ухлашини буюраман. Шахсан ўзим, итдек чарчаганман.

У эшикни диққат-эътибор билан кулфлади, деразани текшириб кўрди, кейин асбоб-ускуналар солинган қутини тортиб чиқариб, уни титкилаб, кичкина, яқиндагина чархланган болтани топди. Унчалик дуруст бўлмаса ҳам, ҳар қалай қурол. Йўғидан бори...

— Сурил, — деди у. Дениз умидсизликка тушиб, киприкларини жуфтлади. — Сурил, сурил. Сенга бари бир-ку.

Дениз чўчиб деворга қисилди. Артём болтани ёстиқ остига тикди-да, хушбахтлик билан Денизнинг ёнига чўзилди.

— Бизда шунақа бир мақол бор, — гўлдиради у кўзларини юмар экан, — «севган ёринг бўлса, чайлада ҳам жаннат». Эшитганмисан? — Дениз бош силкидими ё чайқадими, ҳарқалай, у юзини босиб ётган ёстиқ қимирлади. — Шунақа, жаннат мавжуд, чайла ҳам бадастур, «ваннаси», меҳмонхонаси, фонтани, боғи бор» унинг. Кейин нимади?..

«...фонтани, боғи бор... фақат бўлинг эҳтиёт, бўлмасин ёнгинангизда...» Биласанми, бу ғаройиб ҳолатимизни энг даҳшатлиси нима? — Денизнинг нафа-

си ичига тушиб кетди. — Даҳшатлиси — ёнимизда ҳеч ким кўринмаётганлиги. Биз бу ерда ёлғизмиз.

Артём уйғонди.

У ўзини хайратда қоларли даражада қушдек енгил сезарди.

Ҳар нафас олганда ич-ичигача яйрарди; қўлини боши тагига қўймоқчи бўлганди, улар ўзидан ўзи бориб қолди у ерга. Хуллас, ҳаммаси — оромижон, аҳамият берилмаса, дунёни сув босса тўпикқа чиқмайди. Агар бирор нарса бундайроқ бўлса, фақат уни бартараф қилиш, ўзгартириш, қайта қуриш лозим.

Ширакайф ҳолатидасан. Эҳтиёт бўл, Тёмка! Ухлаб ётганингда, сени нимадир қилиб қўйишган. Эҳтимол сени эмас, атрофингни қуршаб олган нарсаларни бирор нарса қилиб қўйишгандир. Масалан, хавони.

Артём чўнтагини кавлаб, бирмунча эзилган гугурт қутисини олиб, чирқ этиб чақди. Гугурт чўпини лов этиб ёниши кутилгандан анча-мунча ёрқинроқ бўлди. Балки шундай туюлгандир? У яна гугуртни чақди-ю, Денизни эслаб қолди. Вой, эшаг-ей, ухлаётган одамни қўрқитиб юборасан-ку...

У оёғини эҳтиётлик билан тушириб, ўрнидан турди, аранг боғга чиқиб олди. Нотабий, қаёқдандир ғойибдан келган вақтичоғликдан аста-секин асар ҳам қолмади. Ҳмм, биз қаердамиз ўзи? Лишайниклар албатта дарахтнинг шимол томонида ўсиши, чумоли уяси эса, аксинча, жануб томонида бўлиши керак, деганга ўхшаш беъмани гаплар хаёлидан кетмай қолди. Бу боғи эрамда эса на чумоли уялари, на лишайниклар кўринарди. Тонготардаги қоронғилик шиддат билан шамдек эриб борар, бироқ дарахтлар орасидаги бир текисдаги ёруғликнинг ҳеч қаерида на яшириниб олган қуёшнинг хира доғи, на шафақ шуъласи кўринарди. Осмон оқ, аммо одатдагидан жудаям паст булутлар билан қопланганди. Бутун боғ илвираган шаффоф қалпоқ билан ёпилганга ўхшарди. На шитирлаш, на шабада бор.

Артём орқасига қайтди.

— Ўрнингдан тур, — у катга ўтириб, қўлини адёлнинг камбар, суйри елка сезилиб турган жойига қўйди. — Ўрнингдан тур, Наталья Николаевна. Фақат боягидек қўрқа кўрма.

Дениз унутилмас кечаги қўрқувдан титраётган юзини унга ўгирди. Бу хаёлий, жонли табиатга эмас, расмга оид чехра Артёмни яна бир карра ҳайратда қолдирди.

— Қалла пишдими, — деди Артём унинг қилт этмайдиган, қотиб қолган гўзаллиги васвасасидан қутилишга уриниб, жўрттага баланд овозда. — Юлдузларга қараб, шимол, жануб дегандек, шунга ўхшаш нарсаларни аниқласа бўларди. Ҳозир туман тушган. — Дениз, чамаси, Артём нима деяётганини тушунмай, унга қараб турарди, йигитнинг ўзи ҳам ўз сўзларига тушунмаётган, уларни эшитмаётган эди. — Булутлар нақ бош тепасида. Дарахтлар ортида улар тўғридан-тўғри ер билан туташган. Фақат туман-у, бу туман ўртасида биз бормиз. Сен ва мен. Ахир турсанг-чи, — ялинганча бақирди у, — ўрнингдан тур, дардисар бўлдинг-ку, шу тобда...

Дениз бўйсуниб ўрnidан турди, бахти қора пичоқчани сирли равишда ютиб юборган пол худди яна иккига ажралиб кетадигандек, қўрқа-писа ва энгил қадам ташлаб, ваннага қараб кетди.

Остонада ажабланиб қулоқ солганча, лекин ташқи товушларга эмас — чунки теварак-атрофда бояги-бояги барқарор сукунат ҳукмрон эди, — ўзининг нимасигадир қулоқ солганча тўхтаб қолди.

— Қизик, — деди кейин у хотиржамлик билан, — мен бутунлай... леқеге, энгилман. Мен фақат дам олиш керак...

У дам олганидан сўнг нима қила олишини ҳали аниқ билмагандек гапини тугатмади.

— Ундан кейин-чи? — Артём нимагадир шивирлаб сўради.

Дениз сукут сақлаб, диққат-эйтиборини бир ерга жамлаб, яна бир оз турди, кейин бошини астагина кўтариб, беозор кўзларини йигитга қадади:

— Ундан кейин мен... уча оламан.

— Худди шундай, — деди Артём, — худди шундай, албатта... — У Дениз ҳақиқатдан буни уддасидан чиқа олишига ичида ҳатто шубҳаланмади ҳам. У Денизни балконга қандай чиқишини, панжарадан пастга қандай энгашишини кўз олдига келтирди... Дарвоқе, балкон энди ер билан баб-бараварлигини у эрдан чиқариб қўйди-ку. Шундоқ бўлса ҳам бари бир, бари бир... Дениз панжаранинг устига чиқиб

сакрайди, кейин ҳатто қўллари ни силкитмасдан тепага, бутун боғ устани энлаган дилдироқ, кулранг-қўнғироқ томонга енгилгина кўтарила бошлайди. Гавдасининг кўриниши хиралашади, нуқталашади, мана у...

Эшик тарақлаб ёпилди — Дениз ваннахонада ғойиб бўлди.

Артём уфлагандек пишқириб, ҳовуздан чиққан эркак ўрдакка ўхшаб силкинди. Ҳозирча у Денизга ижобий қараяпти-ю, хаёлидан ғирт бемаъни нарсалар кетмаяпти. Нима учунлиги мутлақо тушунарсиз ҳолда у номаълум жойда, худо билсин, ким билан бирга бўлиб қолса-ю, сен тонг отар-отмас яна бу қўғирчоққа кўзингни олайтирсанг-а... Тфу. Демак бундай: тезроқ тамадди қилиб, отланиб, разведкага бориш керак. Ахир бу боғ ўнлаб километрларга чўзилмагандир-ку. Қаердадир у тугаши шарт. Охиригача борса, у ёғига нима қилиши ўша ерда маълум бўлади.

— Тайёрмисан? — сўради у ваннадан чиққан Дениздан. — Ўтир, овқатлан. Ҳозир сен шу ерда қоласан, мен эсам унча-мунча бўлсам теварак-атрофни кўриб келаман.

Дениз умидсизлик билан бош чайқади.

— Биров сенга бир нарса деяётганда, бошингни чайқамай, қулоқ сол. Агар сени бу ердан ўғирлаб кетишни хоҳлаганларида... Бунақанги ваҳимали қилиб қарамасанг-чи! Тушун, сен билан мени бу шахсий кулбамизга аллақачон қамаб қўйишдими, демак бизнинг икковимиз шу ерда ўтиришимиз кимгадир зарур. Сенга нисбатан кўнгиллари нимани хоҳласа, ўшани қилишга уларнинг вақтлариям, имкониятлариям бўлганди. Аммо охири бахайр бўлди. Шунинг учун шу ерда ўтир-да, уйдан ташқарига чиқма. Болтача катда турибди, ҳар эҳтимолга қарши бу. Хун бўлиб йиғламаям.

Артём унинг елкасига дўстона қоқиб қўймоқчи бўлди-ю, вақтида ўзини тутиб қолди. Жин урсин, унинг елкаси бунақанги дўстона қоқиб қўйишлар учун яратилмаганини паққос унутаёзибди-ку...

— Қўрқма, Наталья Николаевна, — у сохта бардам оҳангда шундай деди-да, остонадан хатлаб ўтди.

Нақ бўсағанинг ўзидан ўн иккитадан кам бўлмаган йўлка елпиғичсимон ёйилиб, чўзилиб кетганди.

«Шундай қилиб, оддий усулни танлаймиз — уй ҳа-миша орқада бўлиши учун тўғрига қараб юрамиз». У мутлақо тўғри йўлакдан йигирма қадамча юриб, орқасига ўгирилиб қаради.

Орқасида қолган йўлка ғалати тарзда ўз йўнали-шини ўзгартириб, илонизига айланган, уйча эса орқа томонда бўлмай, анчагина чап томонга ўтиб қолган-ди. Артём тишини тишига қўйди. Э, йўк, бунақанги гоголчасига калака қилинишга бўш келмайман. Маст-аласт казакмасман. Қўрқитмай қўя қолинг... У ўзини орқага бурилиб, олдинга юришга мажбур этди. Лаънати йўлка йирик, нақ товуқ панжасидек келадиган тиканаклар билан чамбарчас чатишиб кетган ниҳоятда баланд буталарнинг товушсиз маҳобати орасига кириб кетганди.

Артём тап тортмай олдинга юрди. Тор сўқмоқ оёқ остидан шабохун уриб, ҳамон иланг-биланг айланиб борарди; у яхшилаб қовурилган гречиха — маржумакка ўхшаш йирик, қизғиш қум билан қопланган-ди. Артём бу қумда қандайдир ғайритабиийлик, бунақа эмаслик борлигига ҳалигача тушуна олмаётганди; кейин ниҳоят онгига етиб борди: қумда изи қолмаётганди. Ҳеч қанақанги из қолмаётганди. Уйнинг тўғрилигига ишониш учун у чўнқайиб ўтириб, бармоғи билан чиройли қилиб катта «Д» ҳарфини ёзди. Ёзиб бўлиб, қўлини кўтариб улгурмаган ҳам эди-ки, — ҳаммаси кўздан йўқолди, худди сувга ёзилгандек ғойиб бўлди. На ўйдим-чуқур жой, на чизик-пизик қолди.

Фақат иссиз йўқолиш мумкин бўлган қизил баднафс қум бор эди.

У келган йўлига қараб югурди. Бурилиш. Яна бурилиш. Сўқмоқ йўл узра осилиб тушган сертикон бутага урилиб, унинг ичига кириб кетди. Зўрға қути-либ чиқди. Яна чопиб кетди. Тезроқ. Фақат тезроқ. Қоқилиб кетди. Илдизга қоқилиб кетди. Жин урсин, бу ерда яна қанақа илдиз бўлиши мумкин? У ёққа кетаётганда ҳеч қанақанги дарахт йўқ эди, фақат буталар эди-ку. Дарахтларнинг йўқлиги мутлақо аниқ эди. Қаердадир ўз сўқмоғидан бошқа ёққа бурилган. Сўқмоқ қаерда бўлиниб кетганини пайқаманган экан-да. Орқага!

Орқага. Мана у орқасига чопапти. Ярим километрдан кўпроқ чопди, ҳеч қанақанги йўл айрилиш

учрамади, сўқмоқ ҳам аввалги сўқмоққа ўхшамай қолди. Ҳаммаёқ чангалзор. Нимага у орқасига қайтди? Нимадан кўрқиб кетди? Яна озроқ юрса бўлмасмиди, хўш, ўша ит теккур дарахтлар, эҳтимол, бўлгандир. Кетаверганда, у аллақачон уйга етиб олган бўларди. Орқага!

Орқага. Дарахтларнинг таналари эса аллақачон бир-бирига тутшиб кетганди. Ҳовлиқма, чопмаям. Улгудек сув ичгим келаяптида. Ҳовлиқмай юр. Ҳовлиқмай орқага қайт. Мана шундай. У орқасига нечанчи марта қайрилаяпти ўзи? Умуман, унинг уйи қайси томонда? Номигагина бирор-бир белги бўлсаям майлиди... У қуёшни кўришни ҳатто орзу ҳам қилмаётганди: кулранг осмоннинг сурмаранг бағри дарахтларнинг нақ учиди осилиб турарди...

То у дарахт теппасига чиқиб, атрофга назар ташлаш кераклигини фаҳмлаб етгунча, орадан бир соатча вақт ўтди.

Артём кўзига бошқаларидан баландроқ кўринган дарахтни танлаб, унинг ёнига амаллаб ўтиб олди-да, ботинкасини ечди. Дарахт танаси силлиқ эди, унинг энг пастки шохларига чиқиб олиш жудаям машаққатли бўлди. Лекин у ёғи осон кўчди. Артём дарахтнинг қир учига етай деганда, бошини шох-шаббалар орасидан чиқариб, атрофига қаради.

Мана шунақа ўрмонни, эҳтимол, бокира ўрмон дейишар. Ям-яшил денгиз, ҳайратомуз равишдаги сидирға ям-яшиллик, бошқача рангнинг лоақал зигирча белгиси йўғ-а. Худди бу майдоннинг ҳаммасига заҳар-зумрадранг тўтиёни вертолётда сепишгандек. Агар йирик донали қум сепилган сўқмоқ бўлмаганида, Артём: бу жойларга ҳеч қачон инсон оёғи етмаган, — деб айтган бўларди.

Дарвоқе, пастда ростдан ҳам сўқмоқ борми? Агар у йўқолиб қолганда, Артёмни зинҳор ажаблантирмаган бўларди. Лекин сўқмоқ жойида турарди. Унга сакраб тушган Артём бу дарахтга қайси томондан келганини яна аниқлай олмади. Қаёқдан келгани бари бир эмасми? Фақат бош оққан томонга боришгина қолганди. Еки умуман ҳеч қаёққа жилмаслик. Агар тилсимли боғ оч-кулранг гулларнинг ошиб-тошиб чиққан енгил кўпиги билан қопланган ялангликни кўздан умрбод яшириб, ёпилган бўлса, ҳали олдинга, ҳали орқага югураверишдан нима маъни?

Унинг учун бу сўқмоқ йўлнинг у ёки бу бошида яна қанақанги ғайритабий гўзал манзаралар, энг муҳими, — нима мақсадда тайёрлаб қўйилганикин? У сумкаси билан консервалар солинган сеткани ўзининг ҳақиқий, Ленинграддаги квартираси полига тарақлатиб қўйган мана шу машъум оқшомдан — кечаги оқшомдан, деб айтишга у энди журъат эта олмаётганди, — бери кимдир унинг соғлом эс-ҳуши устидан астойдил ва режали равишда таҳқирлаётганди. Концлагерларнинг бирида инсон сийраклашган ҳавода қанча пайтгача бардош бера олишини аниқлашга уринишганди шекилли. Ёки саксон градусли совуқда қанчага чидашини синашганини олайлик.

Оддий инсон мияси кетма-кет юз берадиган мўъжизаларнинг қанчасига бардош беришини аниқлаш учун Артём устидан ҳам бирор-бир мудҳиш тажриба ўтказишмаётганмикин? Мабодо шундай бўлса, унда Дениз ким — жиноятчиларнинг шеригими ёки у ҳам тажриба ўтказилаётган оқ сичқончами?

У ботинкаси билан қумни тепкилаб, ўзини йўлкага тап этиб ташлаган ҳам эдики, шу заҳотиёқ яқин атрофдан чорловчи бақирик овозини эшитди: «А-а!»

Дениз қичқираётганди, лекин оғриқдан ёки қўрқувдан бор овози билан эмас, балки қандайдир салпал талмовсираб, худди — қаердасан? — деган каби саволомуз бақираётганди.

Кейин яна: «А-а!» эшитилди — бу гал энди унда қўрқув оҳанги бор эди.

Артём ўрнидан ирғиб турди-да, ҳеч нарсани ўйлаб ўтирмай, овоз келаётган томонга, тўппа-тўғри чангалзорга ташланди. У кийимлари йиртилиб, ялангликка чиқиб олганда, уйча ундан атиги ўн қадамча нарида турар, бўсағада эса чордана қуриб, тиззаларигача оч-кулранг гулларни сочиб, Дениз ўтирарди.

Артём нафасини ростлаб, қадамини секинлатди, кейин ана шу ўн қадамча масофани босиб ўтди-да, одатий хатти-ҳаракат билан шимини тиззасидан кўтариб, унинг олдига чўнқайди.

— Ҳа, нима бўлди? — сўради Артём. — Қўрқдингми?

— Ҳа, — Дениз ҳозиржавоблик билан унинг фикрига қўшилди. — Сиз... у ёқда шунақанги узок

бўлдингиз-ки, — у кафтини мубҳам тарзда силкиб қўйди. — Сизни чақиргим келди...

Дениз гапидан тутилиб, бошини қуйи солди. Йигит кўнглидаги аллақандай шубҳа яна бош кўтарди: шунинг ўзи уни қўйиб юборишни хоҳламай, йўлини тўсган. Иланг-билангу йўқолиб қолувчи йўлкалар билан найранг кўрсатган, Артём жойидан қимирламасликка очиқдан-очиқ аҳд қилганда эса уни шу заҳотиёқ чақирришга тушган. Унинг бу ерда мавжудлиги Артёмни мана шу уйчада тутиб туриш учунмасмикан?

— Хўш, ундан кейин-чи? — Артём унинг башарасига тикилиб қаради. — Сен мени чақирришни хоҳладинг. Кейин-чи?..

— Мен чақирриш... мен хоҳладим. Исмни унутиб қўйдим. Сизнинг исмингизни. Шунақа дейилармиди? Сизнинг исмингиз...

Артём унга ишонмасликка ўзини чоғлаётган эди. Дениз нима деса ҳам унга ишонмаслиги керак эди. Бироқ, болаларча нўноқлик билан айтилган бу сўзлар... Демак — у ҳам оқ сичқон экан-да?

— Ар-тём, — деди у. — Менинг исмим Артём. Тёмка,

— Артём... Мсьё Артём.

— Э-э, фақат бунақанги чет элга хос мурожаат сўзларисиз Артём. Оддийгина — Артём.

— Артём. Артём. Артём.

— Ажаб ақллисан-да. Сени бошқа ҳеч нарса безовта қилмаяптими?

— Мен қўрқяпман, эртага... қўрқяпман, эртага уйғонсам... сиз бўлмайсиз. Сизни эсимдан чиқарман. Ҳеч нарса хотирамда қолмайди.

Артём унга ажабланиб қаради.

— Сенга бари бир-ку!

— Бу ҳозирча сиз... ёнимда эканлигингизда.

Оббо, ана холос!

— Қўрқма, сени бошқа ташлаб кетмайман. Бир ўзим кетганим, албатта, бу тентаклик бўлганди. Кейин агар сен мени чақирмаганингда... Айтмоқчи, у ёқда нималарни кўрганимни нега сўрамаяпсан? Балки, одамхўрларнинг қасрини кўргандирман?

— Буниси менга бари бир.

— У ерда фақат боғ, чек-чегараси йўқ боғ. Лекин

у шунақанги боғ-ки, мабодо биз ўз яланглигимиздан чиқиб кетсак, унга яна қайтиб келишимиз даргумон.

— Нимага — кетсак?

Артём ўрнидан турди, лом-лим демай уйга ўтди. Унинг изоҳ бергиси келмаганди.

— Қани, отлан, — қисқагина қилиб буюрди у. — Бу — гарнизон бўйича буйруқ.

Дениз остонада турганча, унинг спорт сумкасига нон, консерва банкалари-ю, термосни қандай тикиштираётганига саросимага тушиб қараб турарди.

— Мана бу сенга, — Артём ўзининг свитерини унга итқитди. — Кечаси салқин бўлиши мумкин.

Артём ўз орқасидан эшикни қия ёпди-ю, унга ўгирилиб ҳам қарамади. Бу ўйинчоқ кулба унинг уйи эмасди, шунинг учун уни эҳтиётлашга ҳожат йўқ эди.

— Сен олдинда юр, — у Денизни олдидаги тор — икки киши сизмайдиған сўқмоққа ўтказди. — Ниҳоят, яқиндан танишиб оладиган пайтимиз келди.

Дениз миқ этмади.

— Сен — кимсан?

Дениз худди берадиган жавобини ўйлаётгандек, бир неча қадам индамай борди, кейин кетаётган жойида ўгирилди: Артёмнинг нигоҳи унинг хотиржам, чиройли чеҳрасига тушди.

— Русмисан? — Савол, турган гапки, аҳмоқона эди.

— Онам рус.

— Тушунарли. Революцион миграция қурбони. Худди Марина Владидек.

— Йўқ. Уруш туфайли.

— Нима, немислар ҳайдаб кетишганми? Унда мени кечир.

— Ҳа. Немислар. Лагерь... шунақамиди? Отам билан онам учрашув бўлган, ажралиш эса — асло...

Қизга ўхшаган қиз мактаб ўқувчиси, фақат ҳаддан ташқари хушрўй мактаб ўқувчиси. Актриса бўлса арзийди. Айтишларича, чет элларда актрисалар кўпинча ҳаваскорлар бўларкан. Балки у ҳозирнинг ўзидаёқ профессионал актрисадир? Бояги қўрқуви, чинқириши ҳам, бедармонлиги ҳам — атайин қилинмаганмикин? Айтгандай, у оддий қиз бўлса, — рус ёки французлигидан қатъи назар, — аллақачон чарчаб, оёғини зўр-базўр судраб босиши керак эди.

У эса бардам юриб бораяпти. Оёқ остида фирчилла-маётган йирик қумда из қолдирмай тинимсиз юриб бораяпти.

— Балки, ҳарҳолда чарчагандирсан?

Дениз орқасига ўгирилиб ҳам қарамай, юришда давом этаверди. Дарвоқе, ахир унга ғамхўрлик кўрсатишга Артёмнинг ҳеч қанақанги ҳақ-ҳуқуқи йўқ-ку. Унинг зиғирча куч-қуввати бор экан, Артёмнинг унга ғамхўрлик қилишга ҳеч қанақанги ҳақ-ҳуқуқи йўқ. Қачонки куч-қуввати тугаса, ана ўшанда ҳақ-ҳуқуқ ўз-ўзидан вужудга келади.

— Балки, олдинда мен юрганим маъқулдир?

Агар шундай қилинса, унга ҳадеб кўзи тушавермайди. Лекин у яна жавоб бермай, унинг олдида товушсиз юришда давом этаверди.

Улар юраверишди, юраверишди. Сон-саноксиз бурилишлардан аллақачон унинг боши айланиб, юз тубан ётиб олгиси, ўзининг шахсий, бироқ эндиликда ўзиники бўлмай қолган хонадаги катда Денизни қандай ётган ҳолда биринчи бор кўрган бўлса, худди шундай ётиб олгиси келарди. Ётганда ҳам худди уни улоқтириб юборишгандек, танаси ҳолатини ўзгартиришга мажоли келмай ётишни хоҳларди.

Дениз тўсатдан тўхтаб қолганди, Артём беихтиёр олдинга бир қадам босиб, унинг елкасидан қучоқлаб олди — мазкур сўқмоқ йўлда икки кишининг ёнмаёن туришини иложи йўқ эди. Дениз кетига тисарилиб, бошини орқага ташлади.

— Бўлди, — деди у бўшашганча. — Тамом бўлдим. Бошқа юролмайман.

Артём шундай бўлишини кутаётганди, бироқ энди у ўзини бирдан йўқотиб қўйди.

— Яна озгина, Дениз, — деб ғўлдиради у, худди бу бирор-бир нарсани сал-пал ўзгартирадигандек. — Эҳтимол, олдинда яланглик учраб қолар...

Улар бир неча соатдан бери юришаётган бўлсаям, биронта яланглик ҳалигача учрамаганди. Бор-йўқ нарса — икки томондан девордек қуршаган тиканли буталару, сўқмоқнинг баднафс қуми эди.

— Кўтариб ола қолай сени.

Дениз бош чайқади.

— Унда ўзинг нимани таклиф қиласан?

Унинг кифтлари Артёмнинг кафтларидан чиқиб кетди; у Денизнинг елкаларини тобора қаттиқроқ

қисаётганди, лекин ҳеч нарса ёрдам бермади — у астагина сирғалиб, қўлидан чиқиб кета бошлади... Уни ушлаб қолишга Артём улгурмади. Қўлига кўтариб олди уни. Дениз жудаям енгил, Артём тасаввур қилганидан ҳам енгил эди. Ол-а, — ўзига-ўзи танбеҳ берди у, — Денизни аллақачон қўлимда деб ўйловдингми. У худди туядек, бир маромда катта-катта қадам ташлаб юришга интилди. Аммо, афсуски, гавданинг енгиллиги алдамчи бўлади. Ҳатто мана бунақанги, қушдек енгил гавдалар ҳам беш юз қадам юрганингдан сўнг ҳаддан ташқари оғирлашиб кетади. Буни у кечаги, холодильникнинг нарийёгида қолган ҳаётию полга тарақлатиб ташлаган консервали сетка туфайли жуда аниқ биларди.

— Артём, — деди кутилмаганда Дениз нақ унинг қулоғига, — мени қўйиб юборинг.

— Нимага энди бирдан бунақа деб қолдинг? — сўради у, ҳар сўзи ўртасида нафасини ростлаганча. Қўлингда бировни кўтариб кетаётганингда гапирдингми, тамом, ҳаммаси расво бўлди деявер.

— Қўйиб юборинг мени. Бутунлай. — Артём йўлканинг нақ ўртасигача осилиб чиққан кўкимтир панжасимон тиканаклардан унинг яланғоч тиззалари жудаям тилиниб кетмаслиги учун уларни қўли билан паналаб, миқ этмай олдинга қараб кетаверди. — *Ci vous ne me laissez pas partir aus sit!* — деб бақирди у баланд ва қаҳрли овозда.

— Қулоғимга бақирмагин, — илтимос қилди Артём.

Дениз бурнини унинг бўйнига ишқаб, жим бўлиб қолди.

— Сабр қил... Биронта ялангликни учратишимиз керак-ку, ахир.

Ана шунда, навбатдаги бурилишдан сўнг, худди буюрилгандек, теп-текис бахмалдай сайхонлик пайдо бўлди.

Артём Денизни қўйиб юбормаган ҳолда, чўккалади, бўш қўли билан ўтни пайпаслади — у нозик, пичандек қуруқ экан.

— Мана, энди оёқни узатиб дам олсам ҳам бўлади. Сен бўлсанг чирқиллаб...

Дениз индамади. Артём уни на биронта чигиртка

¹ — Агар сиз мени ҳозироқ қўйиб юбормасангиз...

чириллаётган, на биронта қўнғиз қимирлаётган илиқ ўт устига қўйди. Жонсиз бутазор, жонсиз яланглик.

Денизнинг чеҳраси ниҳоятда ҳориган, кўзлари киртайиб қолганди. Мана энди бу ҳеч қанақанги найранг — ниқоб бўлиши мумкин эмас. Мабодо у қачонлардир таниқли актриса бўлиб кетганда ҳам ролини бунақанги ҳақиқатнамо қилиб ўйнай олмайди.

Борди-ю, ҳарҳолда, у-будан хабардор бўлса-чи? Уни гафлатда қолдириш керак — агар оғзидан илинмаса, ҳар қалай ўзини йўқотиб қўйди-ку.

— Биз қаердамиз? — деб сўради у дарҳол.

Дениз ўзининг ҳамишангидек осойишта чеҳрасини унга қаратди.

— Сиз мендан сўраяпсизми?

Дениз қаерда эканлигини билмасди. У муғомбирлик қилишни ҳам билмасди.

— Биз Европада эмасмиз.

Дениз эътироз билдирмади.

— Бизни хийла узоқ олиб юришган. Биз Африкада ҳам эмасмиз — бу ер иссиқ эмас. Кейин, ўсимликлар ўрта кенгликларга хос. Яна, бизга на бирор товуш, на шамол етиб келолмаяпти — демак, биз тоғлар билан ўралган кичикроқ водийдамиз. Тоғ бўлгандаям, улар жудаям баланд. Бунақанги тоғлар Австралиядо борми? Менимча, йўқ. Лекин биз тоғ тепасида эмасмиз, акс ҳолда нафас олишимиз қийин бўларди. Мантиқан тўғрими? Энди, булутнинг қалинлиги яқин-атрофда сув борлигидан дарак беради. Сув ёнгинамизда, бунинг устига у жудаям сероб. У океан ҳам бўлиши мумкин. Лекин Осиёнинг бунақанги кимсасиз тоғли соҳили борлигини нимагадир эслолмаяпман. Ҳолбуки, географиядан тўрт баҳо олардим. Жанубий Америка, Анд тоғлари қолади. Сен жудаям чарчадингми?

Дениз сукут сақлаганча, бош чайқади.

— Агар кечгача ана шу тоғларга етиб олсак яхши бўларди. Водий кичкина бўлиши керак, акс ҳолда унда ғувиллаб шамол эсиб турарди.

Худди шамолни қандайдир ушлаб, бармоқлари билан пайпаслаб сезиш мумкиндек, Денизнинг қўли ўз-ўзидан юқорига кўтарилди. Пастга тушди.

«Қани, юр, кетдик!» — дейишга Артёмнинг тили

бормаётганди. Бир пулга қиммат олижаноблик бу. Ахир юриш керак-ку, юриш керак!

— Дениз... — қарийб айбдорларча деди у.

— Ҳм?

— Йўлга тушамизми, Дениз?

У енгилгина хўрсинди, ўрнидан турди.

Аввалига Дениз олдинда секинлик билан битта-битта қадам ташлаб борди; кейин гуноҳкорларча атрофга аланглади, шунда Артём уни яна кўтариб олди — улар шу йўсинда то қоронғи тушгунча юришди. Яланглик учраганда, ёнма-ён ётганча, бир-бирларига тикилишди, чунки тепаларида осмон харакатсиз, худди ағдарилиб туша бошлаган-у, қандайдир лаҳзада қотиб қолганга ўхшаш бўлиб, унга қараш ғоятда даҳшат эди.

Кейин улар ўринларидан туриб, яна йўлда давом этишди. Қоронғилик тўсатдан тушди. Улар яна бир-мунча вақт оёқларини базўр судраб юриб боришди, лекин жонларига оро кирадиган сайҳонлик бошқа учрамади.

— Ҳечқиси йўқ, — деди Артём. — Сайҳонликиннг йўқлиги — ваҳимали эмас. Йўлкадаги қум жудаям илиқ. Унда ётаверсак бўлади. Артём ерга ёзиш учун курткаси тугмаларини еча бошлаганди, олд томонда ярқ этиб шуъла кўринди. Улар чироқ томонга ошиқишмади, Дениз оёғини аранг судраб босаётгани учун эмас, йўқ, — бу оқшом уларда эҳтиёткорлик туйғуси сақланиб қолгани учун ошиқишмади. Улар шуъла то ёруғ деразага айлангунга қадар овоз чиқармай, ўғринча олдинга қараб бораверишди. Артём аллақандай мўъжаз тўсиқчага тирмашиб, юқорига кўтарилди-да, эшик ёндори билан ўзини пана қилиб, ичкарига мўралади.

Устидаги катак-катак адёли гижимланган кат, хона ўртасида стул, унинг устида бўш чўзинчоқ тарелка, уйга кираверишда — Артём тайинлаганига қарамай, Дениз бари бир эсидан чиқариб қолдирган свитер бор эди у ерда.

Артём буларнинг барини мурда бўлиб қолганча, бу уй бугун ўзлари эрталаб чиқиб кетган, уни орқа томонларида қолдириб, ўгирилиб ҳам қарамай кетишган уйлари эканлигига тушунмай, тушунини истамай, тушунингга журъат этолмай кўздан кечирди.

— Ким бор у ерда? — юрак ютиб сўради унинг орқа томонида турган Дениз.

Кошкийди у ерда бирор кимса бўлса!

— Ҳеч ким йўқ, — деди у Денизни олдига ўтказа туриб. — Ҳеч кимдан қўрқмаслигинг мумкин.

Ҳеч ким йўқ эди. Фақат бу ўша — бўм-бўш, уларнинг қайтишини худди қопқондек кутаётган уй эди. Эшик орқаларидан тарақлаб ёпилди, Артём қўлини беихтиёр орқасига чўзди — у яна очилармикин, йўқмикин, синаб кўрмоқчи бўлди. Эшик осонгина очилди. Демак, бу — қутулиб чиқиб кетиш мумкин бўлган қопқон экан-да. Улар аллақачон бунга уриниб кўришди. Хўш, нима бўлибди, эртага яна бир ҳаракат қилиб кўришади.

— Сен фақат ухлаб қолмагин, — деди у Денизга, — ҳозир қаҳва қайнатиб келаман, бўлмаса эртага сен бутунлай оёқдан қоласан.

Бироқ, Дениз аллақачон катда худди кечагидек, кўйлакни ечиб қандай улоқтирилса, уни ҳам шундай улоқтиришгандек ётарди. Артём орқасига ўгирилиб, оёқ учида ошхона томон юрди. У ерда ҳамма нарса кеча қандай бўлса, шундай турарди. Батон нон полиэтилен қопчиқда, устма-уст тахланган консерва банкалари холодильникнинг пастки қисмида эди. Ҳатто ўрикли банка ҳам бор эди. Балки у уни кеча очмагандир? Йўғ-э, ахир қаламтарош қўлидан чиқиб... Қаламтарош стол устида ётар эди. Икки сўм ўн беш тийинли, худди ўша — пол орасига кириб кетган қаламтарош эди у. Қаҳва-чи? Тунука идишдаги қаҳва ҳам, кеча қанча бўлса, бугун ҳам шунчалигича турарди.

Унинг ҳеч нарса егиси келмай қолди.

Хонага қайтиб кириб, Денизни девор томонга оҳиста сурди-да, унинг ёнига чўзилди. Дениз кўзларини хиёлгина очди.

— Дарвоқе, — деди Артём ишонч билан шивирлаб, — ҳақиқатан биз боғи эрамда эканмиз. Холодильник ҳам нақ очил-дастурхоннинг ўзгинаси.

Дениз кишини ранжитадиган лоқайдлик билан афтини андак буриштирди...

— Йўқ... бу боғ эмас... — гўлдиради у уйқуга кетар экан. — Гуллар боғи... Боғи эрам — rommiers, олмалар...

Артём пиқирлаб кулиб юборди-ю, шу заҳотиёқ

Денизга қиё қаради — йўк, ҳартугур, уйғонмабди. Шундан сўнг у энди овоз чиқармай кулимсиради. Унга олмалар етишмай қолибди-да. Ўргилдим сенда-қа Момо Ҳаводан.

Артём хаёлидан шундай деб ўтказиб, унинг юзига синчиклаб қаради.

Бунақанги ҳурлиқо ер юзида дунёга келиши учун орадан ўнлаб асрлар ўтиши керак. Хўп, туғилишга туғилибди, лекин нима учун туғилган у? Ҳа, шундан кўра, унинг ёнига ўзининг қизини — маҳбубасини, ҳеч бўлмаса, политехника институтининг биринчи курсида ўқийдиган қизни яширинча қўйиб кетганлари яхшимасмиди. Ҳар юз қадамда кўтариб олишни сўрамаслиги учун ҳам саёҳатнинг оддий кўникмаларига кўниктирган бўларди, таълим-тарбия бериш учун вақти-вақти билан хой-хойлаб, баъзида бурни ерга ишқаб турарди. Ана шунда улар Висоцкийнинг қўшиқларини айтиб, мана шу расво боғ бўйлаб гурс-гурс қадам ташлаб юришарди, мана шу нарсаларнинг ҳаммасини уюштирган кимсанинг олдига етиб боришганда эса — иш қўл жангигача бориб етган тақдирда ҳам, бунақанги қиз учун кўрқмаса бўларди.

Бу-чи? Уни қиз бола деб аташ ҳам ноқулай. Қадимгилар айтишгандек, унинг юзи ганчдан ўйиб ишланган. Лабининг четида нозли ажини бор. Унга олмалар етишмаяпти...

Эртаси куни эрталаб уйғонишганда атроф бутунлай ёришиб кетган, дераза ортида эса бешбурчак шаклидаги гулзор оловдек ёниб турарди. Гулзор тепасида бағоят баҳайбат кўк гул бор эди.

Гулзорнинг ўнг ва чап томонида иккита ток навдаси диккайиб, уларда помидору олмага ўхшаш қизғиш мевалар осилиб турарди.

— Ўрнингдан тур, малика,— деди Артём, ўзининг тинимсиз ортиб бораётган хавотирланишини Дениз сезиб қолмаслиги учун, иложи борича қувноқлик билан.— Бу ернинг ахта оти сенинг хархашаларингни бажариш учун осонгина силтаниб жойидан қўзғолмаган. Ҳеч бўлмаса унга назар ташлаб қўйиш-боадаблик бўлади.

Улар бир-бирларининг қўлларидан ушлашганча, гулзорга яқинлашишди. Сарик, қизил, бинафша ранг-

ларни барча нозик турларидан ташкил топган туслар ожизона базм қуришганди, гуллар эса бир хил — оддий бешта гулбарги, кичкинагина оналик кўзачаси, унда-бунда оталикнинг дағал туки бор эди... На мойчечак, на сариқ гулли шумғия, на ҳатто айиқтовон — шунчаки оддий бир гул эди. Ботаника боғининг тайёр қолипи. Артём кеча кўрган дарахтларини эслашга тутинди-ю, улар ҳам на терак, на қайин — шунчаки ўртамиёна, пояларининг мутлақо тўша-тўғрилиги жиҳатидан бир-бирига ўхшаш, руҳсиз дарахтлар эканлигини фаҳмлаб қолиб, даҳшатга тушди.

Дастлаб улар, баҳайбат оч-кўк рангли гул деб ўйлаганлари, умуман гул эмас эди. Гулзорнинг ўртасида бир пуд келадиган бир бош карам безрайганича турарди.

— Артём, — деди Дениз, ўзининг хотиржам, кўрқув мутлақо акс этмаётган кўзларини унга тикканча. — Қўрқиб кетяпман, Артём. Буни қила олиши... Бунинг урдасидан... — у айтмоқчи бўлган сўзларини қидириб ўтирмай, бармоқларини ёзганча, боши ёнида қимирлатди.

Артёмнинг ҳам юраги кўрқувдан орқасига тортиб кетаётганди. У қандайдир телба, қудратли восвоснинг ҳукми остида эканликларини аллақачон тушунган, ҳамма гап, бу жиннилик қачонгача хавфхатарсиз бўлишида қолганди.

Артём Денизга эгилиб, бармоғини шу заҳотиёқ унинг лабларига босди. Кейин қулоғини кўрсатиб, қўлини тушунарсиз доирасимон қилиб айлантирди. Дениз унинг нима демоқчи эканлигини тушунди. Қанақасига тушунмаслиги керак: ахир у кеча кечқурун ниманики орзу қилган бўлса ёстиқ орасидан, яна эшитилар-эшитилмас қилиб айтганди. Шунга қарамай, унинг гапини эшитишибди, орзу қилган нарсасини муҳайё этишибди.

Улар уйга қайтиб, наридан-бери овқатланиб, бир-бирларига бир оғиз сўз айтмасдан йўлга отланишди. Ташқарига чиқишди.

— Кеча биз тўғрига қараб юргандик, — сукунатни бузиб деди Артём. — Уйча олдинги ўрнида эмасдек кўринса ҳам, бугун бошқа йўналишни танлаймиз.

У буни айтишга чўчимади, чунки бу аниқ-таниқ кўриниб турганди. Меваси помидорга ўхшаш ток

навдаси бир хил тусдаги кўм-кўк бутазорнинг ҳамма еридан ёриб кирган, бунинг устига йўлкалар ҳам кечагидан анча-мунча кам — бор-йўғи учтагина эди. Улар чап томонга чўзилиб кетган йўлакни танлашди. Кечагига нисбатан секин, шошилмай йўл босишди, дам-бадам тўхтаб дам олишди, лекин шунга қарамай, пешинга борганда, Денизни яна йўлни давом эттиришга ундаш одамгарчиликдан бўлмаслигини Артём сезиб қолди.

Ибтидий бешта гулбаргли гул босиб кетган бахмалдай ўтлоқ уларнинг хизматига шай эди. Артём ҳеч адоғ бўлмайдиган ўрикли банкани очди, бутербродни иккига бўлди. Кейин Денизни овқат ейишга мажбур қилди. Умуман, у Денизни фақат ейишга, юришга, ўрнидан туришга, ётишга мажбур қилаётганди. У эса бўйин товламай итоат этарди. Артём бу иш Дениз учун мислсиз қаҳрамонлик эканлигини шу топдагина фаҳмлаб қолди. Ахир уни, эҳтимол, аллада азиз, тўрвада майиз қилиб, қўлларида кўтариб юришгандир. Овқатини едириб қўйишгандир. Ахир, бунақанги, ҳеч кимга ўхшамайдиган бўлиб, бекордан-бекорга катта бўлмагандир-ку. Малика. Малика Грёза. Мутлақо қизалоқ ва мутлақо аёл. Тамомила ипаккойим ва бениҳоя чидамли. Малика Грёза. Мана қанақа у...

Артём кўзини ғилтайтиб қаради — малика Грёза нақ қизғиш денгиз чўчқасидек тортиб, ғужанак бўлганча ўт устида ётарди.

— Ҳа, нима бўлди? — сўради Артём, унинг жавобини олдиндан таҳминлаганча. — Мадоринг қолмадими? Бошқа юролмайсанми?

— Юроламан. Лекин — нимага? Нимага юриш керак? Бари бир биз уйга... боролмаймиз-ку. Ҳеч қачон, ҳеч қачон боролмаймиз уйга.

— Оғзингга қараб гапир-э, — жеркиб берди Артём, унинг гапи ростлигига тан бериб, баданига титроқ югурганча. — Сен, малика, бунақанги гапларни гапирма... — У Денизга эгилиб, қўлини унинг боши остига тикди. Аллақачон ўрганиш бўлиб қолган бир ҳаракат билан Денизни қўлига кўтариб олди.

— Нимага? — унинг овози, камида эллик ёшга кирган аёл овозидек эшитилди. — Сиздан сўраяпман, нима учун яна юришимиз керак? Шу ерда қолайлик.

— Хўш, нима бўлибди, — Артём уни астагина

пастга туширди, — қолсак, қолаверамиз-да. Ҳадемай қош ҳам қораяди.

Оқшом, улар кутгандан ҳам тезроқ чўкди. Атрофни бутунлай қоронғилик чулғаганда эса, улардан қандайдир ўттиз қадамча нарида хаёлий ёп-ёруғ дераза кўринди. Уша, кечаги уй, нақ қопқондаги хўрадек ўша уй, холодильникдаги ҳам худди ўша ўрик банкаси эди.

Эртаси куни улар яна йўлга чиқишди, фақат энди бу гал ўнг томондаги йўлқадан юришди; индинига орқа томондаги йўлдан боришди, яна бир неча кунгача улар бу уйдан кетишга уриниб кўришди. Бироқ у олдиларида ғайрихитиёрий равишда қад кўтарар, ҳар гал ҳам кечқурун қаршиларида деразаси ёритилган ва эшиги очиқ ҳолда пайдо бўларди. Тўғри, манзара ўзгариб турарди. Карам полизи помидор-узумзор билан алмашинар, кўм-кўк денгиз сувли сойлар қирғоғи ўз ўрнини тоза аметистдан иборат ғадир-будир қояларга бўшатиб берар, лекин уларни охириги тўхталган жойларида кутиб олувчи уй ўзгармас эди.

— Бўлди-эй, эртага ҳеч қаёққа бормаймиз, — деб қарор қилди ниҳоят Артём. — Қимирламай ўтириб, бизни нима қилишларини кутамиз.

Улар кунбўйи маҳтал бўлишди, энг машаққатлиси — ҳеч ким уларни бирон нарса қилишга уринмаганлиги юракларини зиқ қилиб юборди. Улар кутаверишди, кутиш пировардида чидаб бўлмайдиган даражада машаққатга айланди.

Ана шунда Дениз ундан қутулишнинг бирдан-бир йўлини топди:

— Шунча чидаганимиз етар! Бу ерда ҳамма нарса жонсиз — осмон ҳам, ўт-ўланлар ҳам, биз ҳам... Бу бизнинг тақдиримиз, Артём? Тақдир. Шунақамиди? Биз ўламиз. Лекин кутгандан... Тушунаяпсизми? Ундан кўра ўзимизни ўзимиз ўлдиришимизни сўрайман! Шу яхшимасми?

Артём унга диққат билан тикилди.

— Дадил фикр.

У ўйчанлик билан иягини қашиди. Дениз бу гапни, албатта, аёлларга хос ғайриодатий жўшқинлик билан айтди. Бунинг устига, болага хос тилда гапирди...

Балки, чиндан ҳам, кичкина бир тажриба қилиб

кўрилса-чи?.. Фақат мана бу малика озгина жасорату сабр-тоқат кўрсатса кифоя. Мақсад нима? Душманни ўзини ўзи фош этишга мажбур этиш — чунки у бундан очикдан-очик хоҳламапти; уни ҳужум қилишга мажбур этиш — чунки у фақат кузатишу гап пойлаш ниятида. Тажриба, албатта, йўлига бўлади, лекин шартли «душман» — савдойилиги мутлақо аниқ бўлмиш кимса балки ўзини кўрсатиб қолар?

— Қўрқмайсанми, малика?

Дениз бошини озод кўтарди — унинг чеҳрасида на зиғирча ноиложликдан мажбурлик, на зиғирча хафалик аломати бор эди.

— Унда бундай қиламиз... — Артём шкафдан бир неча газетани олиб гижимлади-да, тутун дарров ташқарига чиқиб кўриниши учун, уларни эшик остига қўйди.

— Бизни бу ерга зўрлаб олиб келишган, — Артём қаттиқ ва намоийшкорона овозда гапида давом этди, — лекин афтидан, уларга кераксизга ўхшаймиз. Орқага қайтишимизни эса хоҳлашмаяпти. Фикрингга қўшиламан. — Овлоқда, яна уйга қайтишга ҳеч қанақанги умидсиз ҳолда яшагандан кўра, бирданига ўлиб қўя қолган яхши.

У қоғозни ёқиб, катнинг ёнига қайтиб келди. Дениз билан ёнма-ён ўтириб, у кўрқмаслиги учун, унинг қўлидан ушлаб олди. Дениз оловга эмас, йигитга тикилди: унинг кўзлари жиддий ва ҳеч бир кўрқувсиз боқарди.

Газеталар гуриллаб ёна бошлади, оловнинг дастлабки узун тиллари эшик ёндорини ялашга тушди. Хўш, нима бўлибди, жудаям ноёб юриш қилинди. Уларни бу ерга мажбурий равишда олиб келиб, улар учун мана бу антиқа кулбани махсус бунёд этишган, едириб, ичираётган, яна ҳар қанақанги «беъмани» истак-хоҳишларни амалга оширишга тирishaётган эканларми, демак, улар ким учундир жудаям зарурлар. Ана энди ўша кимдир ўзининг тирик экспонатларини қутқариш тадбирини кўраверсин.

Хонада тўсатдан куйган гўшт ҳиди анқиди, ҳолбуки на эшик, на девор ҳали ёниш даражасига етмаган эди. Худди, пуфлаганда ҳалқоб сув бети титрагандек, эшикнинг кўкимтир рангли текис юзи титрашга тушди, кейин нақ бир бўлак сариёғдан ясалгандек, эриб оқиб кетди. Қўланса, оч кўкимтир

тутун ўзини пайдо бўлган тешикка урди. Шунда улар шиддат билан тушаётган қоронғилик ғира-ширасида, йўлканинг нариги бошида турган кимсанинг қадди-қоматини аниқ кўришади.

Артём ўрнидан ирғиб-туриб, тутаётган қоғоз уюми устидан сакраб ўтди-да, уйчадан ўқдек отилиб чиқиб, нотаниш кишига пешвоз югурди. Фақат ғойиб бўлиб қолмасин-да, фақат... Шу заҳотиёқ у кўзга кўринмас эгилувчан деворга бориб урилди. Девор юзи пружинасимон йиғилиб, Артёмни орқасига улоқтириб юборди. Йигит нақ баҳайбат медузага урилиб кетгандек, унинг юз-қўлларига қандайдир шилимшиқ нарса ёпишиб қолди. Артём ана шу шилимшиқ пардани юзидан сидириб ташламоқчи бўлиб, беихтиёр қўлини кўтарди. Бироқ ҳиссиёти алдамчи бўлиб чиқди — юз териси қуп-қуруқ эди. Артём бу ҳиссиётдан қутулиш учун пешонаси-ю, лунжларини ишқалашга тушди, қўлини пастга туширганда эса, нотаниш кимса ўзидан икки қадамча нарида, шаффоф тўсиқнинг орқасида турганини кўрди.

Бир нафасча улар бир-бирларига тикилиб қолишди. Лекин нотаниш кимса шу заҳотиёқ, худди арзимаган ёки ҳаддан ташқари кўниқиб кетилган нарса учраган-у, унга нисбатан заррачаям қизиқиш туймагандек, кўзларини Артёмнинг боши тепасига тикиб олди. Артёмга ҳам, ўз навбатида, назар ташлаш бефойдадек туюлди: нотаниш кимсанинг афти ҳамма эркакларнинг афт-ангорига ўхшаш қандайдир ўртача оддий бир башара бўлиб кўринганди. Мумдан ясалган башарага ўхшаш башара.

Нотаниш кимса лабларини қимирлатди, Артёмнинг назарида, ҳайратланарли даражада аниқ талаффуз этилган сўзлар лабларнинг ҳаракатига нисбатан бир мунча кечроқ эшитилаётгандек туюлди.

— Сизларга яна нима етишмаяпти? — нотаниш кимса ҳар бир сўзини тўхтаб-тўхтаб талаффуз қилди.

Артём бир қадам олдинга юриб, уларни бир-бирларидан ажратиб турган деворнинг шилимшиқ тепасига кафтлари билан таяниб олди.

— Биз қаерда ва кимнинг жойида эканлигимизни билишни хоҳлаймиз. Биз сиз қайси ҳуқуққа биноан бизларни ўғирлаб келганингизни билишни хоҳлаймиз. Биз сизга нима кераклигини билишни хоҳлаймиз.

Нотаниш кимса яна лабларини қимирлатди.

— Эртага эрталаб, тонготар пайтда мен сен билан гаплашаман.

Девор чайқалиб, безовта қилинган жонивор терисидек титради-да, мутлақо шаффоф тусга кирди. Артёмнинг орқа томонидан қадам товуши эшитилди — Дениз эҳтиётлик билан юриб келаётганди.

— Кўрдингми? Назаримда, худди мана шу нусха мени балконга алдаб чақириб олиш учун деразамнинг орқасида пайдо бўлганди. Сени ўғирлаб кетишгаётганда ўзинг ҳеч кимни кўрмаганмидинг?

Дениз пешонасини астойдил тириштирди.

— Мен ухлаб ётгандим. Кўзимни очсам — ҳавода сузиб кетяпман... қандай десам экан... мана бундай, хоналар ўртасида. Шунақамиди? Мен сузиб борардим, теварак-атрофимни ҳаммаси сал-пал қоронғи эди, мен танимайдиган бир киши мана бунақа қиларди... қўли билан.— Дениз кафтчасини олдинга чўзиб, қуюқ тутунни ҳайдагандек, енгилгина силкитди.— Кейин мен тезроқ, тезроқ уча бошладим, худди мен... дарахт, йўқ, терак, тераксимон... шунақами?.. момоқаймоқдек! — у енгил тортиб, нафасини ростлади. У оддий жумла тузаётганда ҳаммаси кўнгилдагидек бўлар, вақти-вақти билан Артём ҳатто рус тилида унинг тўғри гапиришидан ажабланарди ҳам; лекин у бирор нарсани тафсилотлари билан гапиришга тушгудек бўлса, русча ва французча сўзлар шунақанги қоришиб кетарди-ки, нима демоқчи эканлигини тушуниш амримаҳол эди.— Аммо уёқда, уйда бошқа киши эди. Бошқа башара...— у Артёмга тезгина қараб олди-да, ҳафсала билан сўзини тўғрилади: — бошқа нусха эди. Худди... консерва банкасига ўхшаш.

— Нусха. Сен рус тилида ажойиб муваффақиятларга эришяпсан. Аммо-лекин биров билан гаплашиб қолгудек бўлсанг... Уйга қайтиб борганингда отанг билан онанг нима дейишаркин?

Отам билан онам сизларнинг... қандай айтиларди... *цонтемпоранне*, ҳозирги замон насрингизни таржима қилишади. Бирор кун сизга буни гапириб берман. Ҳамма-ҳаммасини айтиб бераман, сиз эса хатимни тузатасиз. Онам сўрайди — о!.. Қайтиб борганимда эса...

Бирдан унинг елкалари чўкиб кетди, ўзи эса ор-

қасига ўгирилиб, уй томонга секин кета бошлади. Остонага етганда тўхтади-да, орқасига ўгирилмай, худди Артёмнинг эшитиш-эшитмаслиги уни мутлақо қизиқтирмаётгандек, шивирлаб, сўзларни жуда-ям тўғри талаффуз қилиб деди:

— Мен биламан, уйга ҳеч қачон қайтиб боролмайман энди.

Артём эшитганидан кўра, кўпроқ фаҳмлаб тушунди. Бечора кичкинагина ташландиқ қиз орқасини ўгириб турганча, унсиз йиғлар, елкалари титраб, йиғлаётганини фош этиб қўймаслиги учун тиришарди.

Бунақанги тўнка бўлмасанг-чи, ёнига бор, бирор йўл билан тасалли бер... бошини силасаммикин — ахир инсон йиғлаяпти-ку!

Артём унга яқинлашиб, боши устига эгилди...

— Агар биз орқамизга қайтсак,— деб сўради Дениз, унга ўзининг қуруқ, хотиржам кўзларини қадаганча,— наҳотки менга уйланмайсиз?

— Вой худойим-эй, албатта уйланаман!

Бунақанги ҳолатда бундан бошқа яна нима дейиш мумкин?

Дениз унинг чап елкасига тиқилиб олганча, астагина пишиллаб ухларди. Артём соатли чап қўлини бўшатиб олиши зарур эди. У бунинг уддасидан дарров чиқа олмади, чунки Денизни уйғотиб юборишни асло истамаётганди: бўлажак суҳбат ўта жиддий эди, унга мана бу гўдакни аралаштириш мумкин эмасди. Гўдак уйқусида лабларини чўлпиллатиб, секингина минғиллади: «Артём» Ҳм-м. «Ойи» эмас, «Артём», а? Шуниси етмай турувди энди. Ҳа, майли. Ҳозир бу ҳақда ўйлаб ўтирадиган вақт эмас. Мана, соат миллари ҳам сал-пал кўзга ташланиб қолди, демак яна ўн беш дақиқадан сўнг муқаррар тонг отади. Бориш керак.

Артём ботинкасини киймай, даҳлизга чиқди, шубҳаланганча шимига назар ташлади — у ўтган кунлар мобайнида ечинмасдан ётган ва бу унинг кийим-кечагига ўз тамғасини босишга улгурганди. Албатта, чет эл вакили олдида бунақанги кўримсиз қиёфада кўринишини истамасди, лекин ҳар дақиқада тонг ёришаётган ва бу ҳақда гап ҳам бўлиши

мумкин эмасди: ўзига пардоз бергудек бўлса учрашувга ҳаяллаб қолиши мумкин эди.

У уйчадан чиқди. Бу ерда на кундузги жазирама, на тунги салқинлик бўлгандек, тонг ҳам мусаффо эмасди. Кенг ўтзор кимсасиз эди. Артём буталар ёнига етгунча, беўхшов гулзорлар орасидан ўтиб борди. У ерда, уйчанинг деразаларидан олисдаги муюлишда уни нотаниш кимса кутиб турарди. Артём яқинлашиши биланоқ, нотаниш кимса:

— Утир,— деб буюрди.

Артём ён-верига кўз қирини ташлади — сўқмоқнинг чап томонида чим босиб кетган курси пайдо бўлди. У қўлларини чўнтагига тиқиб, кишининг рашини келтириб, гоҳ товонида, гоҳ оёғи учида туриб тебранди. Бошидан қайириб олиш керак... Ана шундай, бу ерда у — Артём бошқаради суҳбатни, саволларни ҳам у беради.

— Яқинроқ келинг,— деди у, одатда халқ дружиначилари штабида гапирадиган оҳангида.— Ана энди, марҳамат қилиб, жавоб беринг: биз қаердамиз?

Нотаниш кимса лабларини қимирлатганди: Артём шу сўзларни аниқ-таниқ эшитди:

— Ерда эмас.

Артём хаёлчанлик билан даҳанини пайпаслади... Ерда эмас. Ҳамма саволлари эсидан бирваракайига чиқиб кетди. Ерда эмас. Буни тушуниш, қабул қилиш, сингдириш зарур эди, бошқа нарсалар эса ҳозир ҳеч қандай аҳамиятга эга эмасди. Рост, дастлабки лаҳзаларда Артём: «Ергача олисми?» — деб сўрашига бир баҳя қолди, лекин бу аҳмоқона савол эканлигини ўз вақтида тушуниб олди.

— Нимага индамаяпсан? — босиқ овоз яна эшитилди.— Мен сен билан гаплашиш ва ҳар қанақанги саволингга жавоб беришга ваколат олдим. Хўш?

— Биз ерда эмасмиз,— Артём фақат елкаларинигина қисиб қўйди.— Бу — ҳаммаси... Ҳеч бўлмаса айтинг-чи, нима учун бизни ўғирладинглар?

— Сизлар бизга кераксиз.

— Биз? Мен билан Денизми?

— Сен ва у.

— Икки қуён, қора ва оқ... Уни бу ерга олиб келаётганингизда ўлдириб қўйишингизга сал қолганди, сизлардан ниманиям кутиб бўларди? Унинг

биринчи кечада қай аҳволда эканлигини кўрганми-дингиз! Бу қизча сизга нимага керак, мен сиздан сўраярман?

— У сенга аллақачон кадрли бўлиб қолдимиз?

— Бунақанги саволлар бизда одобсизлик саналади ва уни муҳокама қилишга ўрин йўқ. Бизда — Ерда шундай қабул қилинган.

Нотаниш кимсанинг бетида нимадир титраб кетди. У масхаралаб афтини буриштирдими? Артём буни билишга улгуролмади.

— Лўндаси, биздан сизларга нима керак?

Нотаниш кимса тамшанди, кейин унинг лаблари ҳаракати билан товушларнинг пайдо бўлиши орасидаги тафовут янада кучайди.

— Қачонлардир биз ҳам сизга ўхшаган бўлганмиз. Энди биз сизлар билан бизнинг орамиздаги фарқ нимада эканлигини билмоқчимиз.

Артём фақат елкаларини қисди:

— Сизлар ҳатто бизнинг тушимизга ҳам кирмаган кемада учиб келгансизлар. Сизлар буларнинг ҳаммасини — энг замонавий чайласи бўлган митти ер жаннатини вужудга келтиришни уддалай олгансизлар. Шундай бўлгач, наҳотки бу фарқнинг энг майда-чуйдасигача аниқлаб берадиган машинани лойиҳалаштира олмадинглар?

— Миқдорий таҳлил бизни қизиқтирмайди. Иложи борича бир-бирига тахминий яқин икки жинснинг табиий яқинлашуви шароитларида бевосита кузатишлар зарур.

— Шунинг учун сиз қўлингизни чўзиб, террариум¹дан бир жуфт қурбақани олгандек, бизни кўтариб олдингиз! Мени табриклашингиз мумкин — сиз билан Ер одамлари ўртасидаги фарқни мен аллақачон аниқ кўриб бўлдим.

— Ростданми? — деди нотаниш кимса; унинг гап оҳанги Артёмга мутлақо ёқмади. — Дарвоқе, мен бирмунча вақт сайёрангиз ёнида бўлиб, унда яшовчиларнинг ҳаётини кузатдим. Кейин, Ерлик икки кишини яшаши учун анча қулай шароитларга ўтказиш, сайёрангизни баъзи жойларида юз бераётган

¹ Асосан судралувчилар ва сувда ҳамда қуруқликда яшовчи ҳайвонлар боқиладиган маҳсуе бино.

воқеаларга нисбатан, инсонпарварликка зид иш бўлмайди, деган хулосага келдим.

— Агар ақлий тараққиёти жиҳатидан сизлардан анчагина орқада қолиб кетган сайёранинг сира яхши бўлмаган намоёндаларини мўлжаллаб иш тутсангиз, цивилизациянгиз ажойиб экан.

— Нимага сен мени айблашга уринаяпсан? Агар мен сенга, бутун бошли сайёрага сенинг ёрдамнинг зарур бўлиб қолди, деб айтиб, бу ерга кўнгилли равишда учиб келишингни таклиф қилсам наҳотки сен рад этардинг?

— Йўқ, албатта. Лекин сиз бу ишга Денизни аралаштирдингиз...

— Суҳбатимиз чўзилиб кетди,— деди номаълум кимса.— Денизнинг уйғониб қолмасидан яна бирор-бир нарса сўраш ниятинг йўқми?

Денизнинг. Суперменнинг — ўзини ҳаммадан юқори фахмловчи бу одамнинг одоблигини...

— Чек-чегарасиз савол бериш мумкин эди. Лекин ҳозирча, биринчи гал учун етади. Ахир биз яна учрашармиз-ку?

— Хоҳишинг.

— Агар борди-ю, хоҳлаб қолсам, сизни қандай чақираман?

— Мени чақиравер.

— Лекин сиз ўзингизни таништирамадингиз-ку...

— Менинг номимни сенинг тилингда айтиб бўлмайди. Шунинг учун, мени қандай чақариш сенга осон бўлишини келишиб оламиз. Инсондан кўра қудратлироқ мавжудот сизларнинг тилингизда қандай аталади?

— Худо, шекилли. Зевс, Саваоф, Агуро-Мазда, Юпитер... Агар сизга чинданам бари бир бўлса, сизни Юп деб чақираман. Юп қадимги римликларнинг бош худоси.

Шунингдек, Жюль Вернинг асарида одамсимон маймуннинг номи, деб кўнглидан ўтказди Артём.

Нотаниш кимса розилик маъносида виқор билан бошини эгди.

— Озиқ-овқат захираси аввалгидек бўлади, ҳар куни янгилашиб турилади. Сизларга яна нима етишмаяпти?

— Иш.

— Э, мен фақат сизларнинг дам олишларингни

истагандим. Мана шу сўқмоқдан борсангиз, икки-та кабинада овоз ёзиш аппаратларини кўрасиз. Мен сизлардан, Ердаги ҳаёт тўғрисида нимаики маълум бўлса, энг аввало, ўзингиз ҳақингизда, оилангиз ҳақида, болалигингиз, олган тарбиянгиз — ҳамма-ҳамма нарса тўғрисида муфассал айтиб бериб, ёздиришингизни илтимос қилардим. Бирор-бир нарсани тартибга солишга уринманг — эсингизга нима тушса, шу ҳолда айтиб ёздираве-ринг.

— Фикрни ёзиб оладиган аппаратлар наҳотки сизда йўқ?

— Ўзга сайёралар мавжудоти учун — йўқ.

— Бунчаям лапашангизлар? Яратинглар уни. Ахир кема қура олгансизлар-ку!

— Бу кема бундан кўп минг йиллар муқаддам қурилган. Биз кўндан бери ҳеч нарса яратаётгани-миз йўқ...

Оғир жимлик чўкди. Бу «худо»га ўзи билан эс-ҳуши жойида одамлар ўртасидаги фарқни нима учун қидириб топиш зарур бўлиб қолганлиги сал-пал англашилди.

— Дениз уйғонганга ўхшайди, — деди Артём. — Эртагача хайр, Юп.

— Агар сен шуни хоҳласанг, эртагача хайр.

Юпнинг овози бўғиқ эшитилаётганидангина фаҳм-лаш мумкин бўлган шаффоф юпқа парда шаффоф бўлмай қолди — оч бинафша, бинафша, кўкимтир-қора тусга кирди-да, эриб кетди. Йўлка бўм-бўш бўлиб қолди.

Артём уйга қараб кетди.

Дениз ҳақиқатан ҳам уйғонган экан. У йигитга, худди мўъжизавор нарсага қараётгандек, киприк қоқмай тикилди.

— Сенга нима бўлди, қизалоқ? Биров қўрқитиб юбордим сени?

— Йўқ. Лекин уйғонсам, менинг бир ўзимман, кейин эсламоқчи бўлдим... ҳеч эслай олмадим. Ту-шундим, сиз ҳеч қачон бор бўлмагансиз.

— Мен эсам борман. Ҳамма бало шунда-да.

— Бало эмас. Бунақа деманг. Лекин мен сизга яна қайтадан кўникишим керак.

— Кўникишим керак — «сизга». Унда ишни но-нуштадан бошлаймиз. Кейин ўзимизни тартибга кел-

тирамиз. Сен бирор марта қўлингга дазмол олганми-сан? Йўқ? Ҳм, буниси чатоқ.

— Артём, сиз хоҳлаяпсизки... нима дейиларди... ҳозир мен фақат русча... ҳа, яширмоқчимисиз?

— Яширмоқчимисиз? Мутлақо ҳеч нарсани сендан яширмоқчи эмасман. Шунчаки бугун бизнинг табиий иш қунимиз. Ҳтир, е. Ҳриқлар ҳали сенинг кўнглингга зигир ёғдек... ҳмм! Жонингга тегмадими?

— Мен нима иш қиламан?

— Мен нима қилсам, сен ҳам шуни бажарасан — эслаб, айтиб ёздирасан. Француз тилида албатта. Бизни бу ерга таклиф қилган кимсага — уни шундай деб атаймиз — бизнинг сирли эсдалиқларимиз — йўрғақдаги пайтимиз, боғчаю мактабга борганларимиз зарур бўлиб қолибди. Тарихдан қанақа ўқигансан?

— Емонмасди.

— О-ҳо, унда бир-биримизни гапимизни чакки тўлдирмаймиз. Гап бундай, бизнинг ихтиёримизга овоз ёзиш аппаратлари берилган. ОҶа-Еримиз қандай вужудга келганидан бошлаб, эслаб кўришга уринамиз. Борган сари муфассалроқ ҳикоя қиламиз. Хронология тахминан шундай бўлади. Ҳозирча қадимги замон билангина чегараланишга ҳаракат қил.

— Ҳўп,— бош силкитди Дениз,— Хиросима тўғрисида — керак эмас. Яхши тушундим гапингизга. Фақат тарих тўғрисида гапириш керак.

— Очиғига кўчганда, уларни ҳамма нарса қизиқтиряпти. Лекин, яхшиси, қадимги тарихдан бошлаган маъқул — бу беғараз бўлади. География масаласига келсак, улар, эҳтимол, Ернинг бир неча сурадини биз учун учиб келаётганларидаёқ, космосда туриб олиш зарурлигига ақллари етгандир...

У тутулиб қолди, лекин энди кеч бўлганди. Ҳозиргина айтган сўзларидан кейин Дениз гап нимадалигини тушунмайдими? Айтмоқчи, ҳозироқ унга бор гапни айтиб қўя қолгани яхшимасмикин?

Дениз пастга қараганча ўтирарди.

— Гап шундаки, Дениз, биз Ерда эмасмиз.

— Ҳа, Ерда эмасмиз,— деди у хотиржам,— бу ерда босим кам, жудаям кам, учиш мумкин...

Артём ҳайратланганча унга тикилиб қолди...

— Сен нима... фаҳмлаганмидинг? Бошиданоқ-а? Нега бир оғиз айтмадинг?

— Менга бари бир эди.

— Ушанда шунақа эди. Ҳозир-чи?

— Менга ҳозир ҳам бари бир қаерда эканлиги-миз...

Артём бугун эрталаб Юп билан учрашган сўқмоқ йўлнинг икки четида усти ёпиқ, ёввойи ток билан қопланган шийпончалар уларга мунтазир турарди. Ҳар бир шийпончадаги пулт ёнида айланадиган пастак кресло билан бир оёқли столча, унинг устида эса банкаси ўзгармас ўрик компоти бор эди.

«Менга бунақанги ақли ривожланган қизчани тарбиялаш насиб этганлиги, — деб ўйлади Артём, креслога ўрнашиб ўтирар экан, — шунчаки бахт. Бу ерларда тортишиш кучи сал-пал камлигини сезибди-я, қаранг! Яна хотиржамлиги-чи... Унинг ўрнида бошқа қиз бўлганида, онасини, Сен дарёси соҳилини, майдондаги... Муроса майдонидаги каптарларни соғиниб, кечаю кундуз уввос тортган бўларди. Ростдан ҳам у нима учун мен билан уйи тўғрисида бир оғиз гаплашмаган?.. Утакетган бемаъни гап. Менинг ўзим ҳам яккаю ягона холам Полина Глебовнани эслаб, унга айтиб берганим йўқ-ку. Нима учун энди менинг ўзимга мутлақо табиий бўлган нарса унга табиий бўлмай кўриниши керак? Эҳтимол бу — ундан бирор-бир сохталикни топиш илинжидаги сезгига асосланган хоҳишдир? Ички сезги нима учун керак? Ўзини сақлаш инстинкти учун. Ахир сен қўрқасан-ку, тўғрими?»

Бу тўғри эканлигини у кўпдан биларди. У Дениз учун эмас, ўзи учун қўрқарди. Агар димоғи кўтарила бошласа борми, ҳушёр инженернинг ақли ҳеч нарса қила олмай қолишини у биларди. Мана шунинг учун у Денизга қизча — мактаб ўқувчиси сифатида қарашнигина ўзига эп кўраётганди. Бунақа гапнинг ҳозир вақти ҳам, жойи ҳам эмас... Иш билан шуғулланиш керак, иш билан... У пультага эгилди.

— Бизнинг сайёрамиздаги қадимий маданият ўчоғи, менимча, Миср бўлган, — деб бошлаганди у, ранг-баранг лампочкалар пайдарпай милтиллаб ёнишга тушди. — Милоддан аввалги беш мингинчи йилдаёқ... — у тутилиб қолди: христианли тарихини гапирмай туриб, янги эра нима эканлигини қандай тушунтириш мумкин? Майли, эра тўғрисида ке-

йинроқ... — Қадимги Мисрда олий ҳукмрон шахс фиръавн бўлган...

Артёмнинг эсида қолган фиръавнлар бор-йўғи Аменхотеп IV билан Эхнатонгина эди. Тўғри, буларнинг иккови бир шахс, деган шубҳаси ҳам йўқ эмасди унинг. Яна қандайдир қоҳин Херихор. Кейин, табиийки, Нефертити. Ҳа, мана кимга ўхшаш Дениз! Ўша хотиржамлик, ўша ноз-карашма...

— У ерда ҳукмронлик қилган династиялар йигирматача, — агар бундан ортиқ бўлмаса, — яқин ҳисобланарди, — деди у ўзини тутиб олиб. Пультадаги чироқлар, худди унинг овози эшитилишини кутиб тургандек, яна ёниб ўчди. — Ҳар бир династияда бир нечтадан фиръавнлар яшаб ўтган. Шунингдек, қоҳинлар ҳам бўлган...

Пешинда унинг ёнига Дениз югуриб келди.

— Хириллаб қолдим... сал-пал. Шунақамиди? — деб хабарлади у. — Сиз-чи?

— Эхнатон билан Херихор тўғрисида ҳикоя қилаяпман.

Денизнинг чеҳрасида ҳақиқий кўрқув акс этди.

— Буни бирданига, бир-бирига қўшиб айтаяпсизми, шундайми? Эхнатоннинг хотини регина.. қиролича... йўқ, йўқ... малика Савская бўлганини ҳам айтдингизми?

Артём бошини энгаштириб, Денизнинг жиддий башарасига қаради. Артём худди ўзининг устидан кулаётганларидек, аста-секин шубҳага туша бошлаганиди.

— Айтгандай, — деди у насихатомуз, — буюк одамларнинг хотини тарихга алоқадор эмас, улар тарихни яратишмайди. Тарихни халқ яратади, балки бунақа нарсани сизлар мактабда ўқимагандирсизлар.

Дениз афтини аянчли тириштирди.

— Бечора тарих! — у оёқларини пиллапояга осилтириб, остонага ўтирди. Тарих аёлларсиз бўлганда эди... Эркаклар уни мана бундай қилиб яратадилар, — Дениз секин оқар дарёни тасвирлагандек, қўлини оҳиста олдинга узатди. — Аёллар эса — мана бундай яратишади! — у худди сувни чайқатаётгандек бармоқларини тез-тез айлантирди.

— Тарихий жараёнларнинг моделини тузишинг

чакки эмас! Хўш, малика Савская кимнинг хотини бўлган, сенинг-ча, у тарихни қанақа яратган?

— Малика Савская тарихни яратиши мумкин эмасди, унинг оёқлари — юнгдор бўлган, нақ айиқ боласиникига ўхшаш бўлган. Малика Савская — ҳеч ким хотин эмас. Ҳатто Сулаймон пайғамбарнинг...

— Ҳеч кимга хотин эмас. Шундоқ деса тўғрироқ бўлади. Мана сенга, сен Нефертитига ўхшайсан, деб ҳеч ким гапирганми?

— О, албатта! Мсьё Левэн гапирган, сиз уни танитайсиз. Буни ҳамма чиройли аёлларга айтишади...

— Ҳм, қанчалик сиполик...

— Нефертити бўлса... — Дениз унинг луқмасига эътибор бермай, елкасини қисди. — Нима бўпти — Нефертити? Елкалари, о, мана бунақа, тўппа-тўғри, сочиқни қуритса бўлади унда. Оёқлари-чи? Мана бундоқ, бундоқ, — у ҳавода темир косовни чизиб кўрсатди, — ана шу ерда туфлисига ҳам бир назар ташлаш керак, — Дениз кафтчаси билан кичкинагина, суяксиздек кўринган оёғи тагига шапиллатди, кейин бармоқлари билан катталиги қирқинчи размерли туфлига тўғри келадиган ниманидир кўрсатди, — текис, қуруқ тахтача... тахтача.

Бу нимаси — аёлларга хос оддий ҳасадми? Лекин кимга?.. Вемаънилик. Бундан ташқари, Дениз, эҳтимол, ҳатто Нефертитининг ўзи ҳасад қилиши мумкин бўлган яккаю ягона аёл бўлса керак. Ёки Нефертитининг олдида бутун дунё таъзим қилиши-ю, уни эса шу пайтгача фақат ота-онаси, яна аллақандай мсьё Левэннинг билишигина унга алам қиляптимикин?

— Ҳа-а, — деди Артём овозини чиқариб, — агар мен сенинг ўрнингда бўлганимда унга камроқ ҳасад қилиб, кўпроқ ачинган бўлардим, ахир, айтишлари-ча, кимсан — Эхнатон ташлаб кетган экан-а, уни.

Дениз ажабланиб қошини чимирди.

— Ҳасад? Нимага энди, — ҳасад? Кўриш керак — ўйлаш керак. Бутунлигича, шунақамиди?.. Тасаввур қилиш керак. Мана, қаранг... — Дениз кафтчаси билан машҳур ҳайкалча тасвирини чизиб кўрсатди. Сиз шуни Нефертити, деб ўйлаяпсизми? Янглишасиз, бу ўйингиз — нотўғри, ҳаётда бунақаси бўлмайди, бунақанги аёл йўқ, ҳамма учун — йўқ, Эхнатон учун йўқ, тушуняпсизми? Аслида — расм-

ни, расмни кўриш керак, унда Нефертити ҳақиқатда ҳамма учун, эри учун. Тошдан ишланган бош эса — бу эртақ, бу муҳаббат, бу Нефертити бир киши учун, унинг учун, тушунарсизми, Артём, Эхнатон учун эмас; худди шундай Нефертити бор, худди шундай Нефертити йўқ...

Артём, гарчи Дениз ҳаяжонланиб, ҳаддан ташқари тез гапирётган — йигит унинг саволомуз ва асабийлашгансимон айтилган битта сўзига тушуниб етгунча, бошқасини қаторлаштираётган бўлса ҳам, уни гапидан тўхтатмади: ахир бунақанги оддий нарсаларни қанақасига тушуниш мумкин эмас! Дениз бидирлашда давом этар, у эса қулоқ солганча, ҳайрон-ҳайрон қолаётганди — Дениз шунақанги эҳтирос билан гапирарди-ки, худди бу шахсан унинг ўзига тегишлидек, орадан гўё уч минг йил ўтиб кетмагандек эди.

Дениз ҳақ. Нефертити номаълум ҳайкалтарош тасвирлагандек бўлмаган, бўлиши ҳам мумкин эмас. Санъаткор учун у самовий ҳилқат бўлган. Қолган бошқалар эса — ҳатто фиръавнинг ўзи ҳам — деворларга чизилган расмларда чизилган аёл қиёфасини, олти болали, юзи чўзинчоқ онани кўрганлар.

— Бундан чиқадики, Эхнатон ўзининг сарой ҳайкалтароши ҳақиқатни бўяб кўрсатаётганини билмаган, деб ўйласа бўларкан-да?

— О, қанақасига, подшоҳ билмаган! Билган. Бир куни у ҳайкалтарошнинг... ишхонасига, шунақамиди?.. келиб, томошо қилган. Кейин шунақанги бахтсиз бўлиб қолганки... Кейин у ниманики амалга оширган бўлса, ҳаммасининг... кули кўкка совурилган.

Кейин Эхнатоннинг ҳамма буюк ишлари барбод бўлган, чунки у Нефертити, сарой ҳайкалтароши кўришга мувофиқ бўлган худди ўша Нефертитини излашга тушиб кетган. Бари бир тополмаган.

Бир пайтлардек — балоғат ёшига етиш чоғидагидек қадди-қомати кишини ҳайратга соладиган, нозик-ниҳол, виқорли Нефертити, бир замонлардагидек — ўзининг подшоҳлик шуҳратининг чўққисига чиққан пайтидагидек ёш Нефертити қаердадир унинг ёнгинасидан, жудаям яқинидан ўтиб борарди. Эхнатон қўшни мамлакатларни яксон этиш учун шай турган ўз қўшинларини тўхтатди, бўйсунмаган

коҳинларни таг-томири билан қириб ташлашга кўтаририлган қўлини туширди, давлатни бошқаришни эса ўзининг собиқ эркатойларидан аллақандай бир фирибгарнинг қўлига тутқазиб қўйди. Мана, аслида қандай бўлган бари, худди шундай бўлганини эса фақат битта Денизгина фаҳмлабди.

— Ешинг нечада, Дениз?

— Ўн олтида. Худди онам отам билан учрашган пайтидаги ёшидаман.

Масаланинг бундай қўйилиши, тўғрироғи, жавобнинг бундай берилиши бирданига Артёмни ҳушёр торттирди.

— Хўш, агар бор-йўғи энди ўн олтига кирган бўлсанг, вояга етмаган болалар сингари, сенинг ҳам иш кунинг қисқа иш куни бўлиши керак. Шунинг учун ҳозир уйга кетгин-да, картошкани пиширгин. У ошхонанинг бурчагида, тортнинг қутичасида турибди. Картошкани артишга эринма. Мен яна бир оз айтиб, ёздираман.

Дениз шоҳона хиром айлаб, шийпончадан чиқиб кетди. Нефертити унга тенглашиб кўрсин-чи!

Бир соатдан сўнг Дениз чошиб келди, ҳатто чошиб келганиям йўқ, бир оёқлаб сакраб келди-да, шодон чинқириқ билан Артёмни ошхонага судраб кетди. Аввалига у Денизнинг хурсандлиги боисини ҳеч тушуна олмади, орадан бирмунча вақт ўтгачгина унинг нега бунчалик севинаётганига тушуниб қолди: ахир бу унинг ўз қўли билан пиширган биринчи картошкаси-ю.

Тушликдан сўнг улар яна ўз шийпончаларига тарқалишди, қош қорая бошлаганда эса, Дениз иш жойида йўқ эди — афтидан, бир ўзи ўтиравериши жонига тегиб, у ўзининг балоғатга етмаганлиги имтиёздан фойдаланишга аҳд қилганди. Артём уни катта оёқларини йиғиб ўтирган ва қўлида игна тутган ҳолида учратди. Йигитнинг ҳинд газламасидан тикилган яккаю ягона энг яхши кўйлаги эса аниқ тўрт бўлакка бўлиниб, столга ёзиб қўйилганди.

— Ақлдан оздингми, Дениз? Кўйлагимни нима бало қилдинг?

— О? Ачинаяпсизми?

— Ҳа, йўқ, ҳарҳолда...

— Тушунмаяпман. Ҳа-ми? Йўқми?

Артём унинг ишига бошқа аралашмай қўя қолди.

Дениз эса ниманидир минғирлаб хиргойи қилганча, қўлидаги иши билан оқшомни ўтказди. Кейин тантанавор эълон қилди:

— Битди!

— Жудаям чиройли сарафанча.

Дениз қизариб кетди.

— Менинг танграм, бу кечаси кийиладиган кўйлак! Бир ҳафтадан бери ечинмайман — ўзимнинг кўйлагимдан ўзим уялиб кетяпман. У менинг биттаю битта кўйлагим, ахир!

Хижолат тортиш навбати энди Артёмга келди. У буни яшириш учун боши билан шкафга тиқилиб олди.

— Мана бу ёстиқ жилдини ушла... мана буниям... мана буниям... Мен бефаҳмман! — бирданига хурсанд бўлиб кетиб деди у. — Менинг дамлама матрасим бор-ку. Балконда ухлашни эса бир умр орзу қилганман!

— Бир ўзингиз ётсангиз — қўрқинчли эмасми?

— Тентаквой, бизни бу ерда кўз қорачигидек асрашади. Эшикни зичлаб ёпмайман — бирор нарса бўлса мени чақирарсан.

У балконга чиққач, ўша томондан унинг матрасу велосипед насоси билан куймаланаётгани эшитилиб турди. Орадан бирмунча вақт ўтгач, Дениз унинг отини атаб чақираётганини эшитди.

— Нима дейсан, болакай?

Дениз жавоб бермади, Артём унинг ёнига бориши кераклигини фаҳмлади.

У аллақачон ўринга жойлашиб олганди. Артём энглари кесилган, крахмал ёқали, Денизнинг эгнида жудаям ҳалпиллаб турган ўзининг кўйлагини кўриб, беихтиёр кулумсиради.

Дениз унга бошини кўтариб қаради.

— Яхши ётиб туринг!

— Ухла, болакай!

Артём эгилиб, унинг пешонасидан ўпди.

Балконда унчалик совуқ эмасди. Артём ечиниб, кийимларини панжаранинг устига ташлади, хотиржам ҳолда ўрнига чўзилди, кейин тепасига тикила бошлади. Тепада зиндон қоронғилиги ҳукмрон эди.

— Юп! — шивирлаганча чақирди у.

Чап томонда, панжаранинг нариги ёғида нимадир кўзга ташланди.

— Биздан мамнунмисиз, Юп?

— Ҳа, — қоронғиликдан худди унинг овозидек паст овоз эшитилди. — Сизлар-чи?

— Гарчи эслаш, мен ўйлаганимдек осон иш бўл-маса ҳам, тамомила хурсандмиз.

— Нолияпсанми?

— Асло. Лекин Дениз учун бу камлик қилади, деб ўйлайман.

— Унга яна нима керак?

— Уйинчоқлар.

— Яхши.

Артём ўзи сезмаган ҳолда ухлаб қолди, уйғонган-да эса аллақачон тонг отганди. У ўрнидан тура бошлаган ҳам эдики, ичкаридан Денизнинг бўғиқ қичқириғи эшитилди. Иигит аёлни улоқтириб юбо-риб, иштончан ҳолда хонага отилди.

Хона ўртасида турли тусдаги япалоқ қутилар полдан шипгача уюлиб ётар, уларнинг ёнида эса тиззалари яланғоч Дениз чўккалаганча турарди. Бутун хонани қандайдир тилларанг кукун босиб кетган, Дениз уларни ҳовучлаб олиб, юзига босаётганди. У Артёмга кўзи тушиши биланоқ ўрнидан ирғиб турди, ўзининг тилида нимадир деб қичқириб, тиниқ тилларанг кукундан қўлига сиққанча олдида, боши узра кўтарди; кейин айлана бошлади, шунда оғирлиги йўқ асал оқими қўйилиб, шилдираганча унга тирмашди. Артём яқинлашиб, бармоқлари билан кукунни пайпаслаб кўрди, ора-сира кўпикланувчи қандайдир флюорланган газнинг эгилувчан синтетик плёнкаси эди у.

— Ҳартугул ўйинчоқларни олдингми, — кўнгилчанлик билан минғирлади Артём.

— Тангрим, ўйинчоқларни олдим! Биласизми, мен нима демоқчиман?

— Биладан: «О-ля-ля!» — демоқчисан.

— Худди шундай. О-ля-ля!

— Яхшиси, раҳмат дегин.

— О, менинг бошга келмабди. Мен... Ким совға қилди буларни? Сизми? Йўқ?

— Юп — бизнинг хўжайинимиз совға қилган бўлса ажаб эмас.

— Юп — хўжайинга эмас, хизматкорга муносиб исм, шундай эмасми? Лекин менга бари бир, —

у балкон эшигига ташланиб, уни ланг очганча қичқирди:

— Мерси, мсьё Юп!

— Хўш, мана сен ўзингни енгил-елпи фильмдаги француз аёлидек тутаяпсан: «О-ля-ля» деб аюҳаннос солиб, деярли яланғоч ҳолда балконга югуриб чиқяпсан.

Дениз елкасини қисди.

— Сиз ҳам... фракда эмассиз-ку. Кейин, мсьё Юп жудаям қаримасми?

— Мутлақо билмайман. Бас, завқланишни ҳам чегараси бўлади. Энди нонушта қилиб, ишга бориш керак.

— Қачон... ҳм-м... якшанба бўлади?

— Ўзинг ҳисоблаб кўр: кеча душанба эди.

Дениз лабарини чўччайтирди.

— Аммо-лекин, сенинг бола ёшида эканлигингни ҳамда уйдаги ишларингни назарда тутиб, иш кунингни пешингача жорий қиламан.

— Яшасин ишсизлик! — деб қичқирди Дениз. — О-ля-ля!

— Биринчидан — ишсизлик, иккинчидан — фақат қисман ишсизлик, учинчидан — ўзингнинг «О-ля-ля»нг билан ҳаддингдан жуда ошиб кетяпсан. Эҳтиёт бўл, яна шу пайтгача муғамбирлик қилиб, энди мана бу латта-путталарни кўргач, ниҳоят ўзингни кимлигингни кўрсатяпсан, деган фикрга келиб қолмай.

Дениз кийикчадек бурунчаси катакларини қимирлатиб, зарда билан деди:

— Мен кийинмоқчиман.

— Тушунарли. Бу гапингдан маълум бўлдики, қаҳвани мен қайнатишим керак. Лекин билиб қўй, эртадан бу иш билан сенинг ўзинг шуғулланасан — ишсизликка барҳам бериш мақсадида эмас, йўқ, меҳнатга кўникма ҳосил қилиш юзасидан.

Нонушта пайтида Артёмнинг миясига бир даста қоғозни ўзи билан бирга шийпонга олиб кетиш келиб қолди. Расм солиш унинг қўлидан бинойидек келарди.

Иш қизиқарлироқ тус олди.

— Марказий Африкадан топилган қояларга ўйиб солинган қадимий расмлар орасида шаффоф шлём кийган киши тасвири учраган, қаранг, расм

№ 23. Кейинги тадқиқотлар бу бор-йўғи ўйилган қовоқ эканлигини кўрсатгани ҳам тўғри, қаранг, расм № 24.

У ишни шу йўсинда давом эттирди.

Кечқурун ўзининг уйчасига қайтгач эса, гангиб қолаёзди. Деворлар, деразаю эшикларнинг ҳаммасига кумуш-кулранг ҳамда оч-сарик рангли материаллар осилган, тутилган, столга Версалдаги банкетга муносиб шилдироқ полотно ёзилганди.

— Мсьё Артём, сизни менинг эски кўйлагим ша-рафига бериладиган хайрлашув зиёфатига — кечки овқатга таклиф қиламан. Эртага ишга... Империя замонларидагидек, ясаниб-тусаниб бораман.

— Ҳеч ким, сен мадам Рекамьёга ўхшайсан, де-маганми сенга?

— Албатта гапирган. Яна ўша Левэннинг ўзи.

— Биласанми, сен яхшиси шўрва қилсанг бў-ларди.

— Сиз бўлсангиз, аччиқланыпсиз, шундай эмасми?

— Шундай эмасми?

Дениз елкасини қисди, чунки Артём чиндан ҳам аччиқланаётган, бу унинг афт-ангоридан кўриниб турганди.

— Яхшиси, сиз кўйлақларнинг расмини чизинг. Менинг ўзим учун. Мени қанақанги бичимдаги кўй-лакда кўришни хоҳласангиз, шунақасини чизинг.

«Мен сени Ерда кўришни хоҳлардим», — деб ўй-лади йигит.

Кейин Дениз ўрнига ўрнашиб ётиб олди. У эса ошхонадаги стол ёнида ўтириб, итоаткорлик билан Наталья Гончарованинг кўйлақлари эскизларини чиза бошлади. Дениз уни чақирди.

— Нима дейсан, болакай?

— Яхши ётиб туринг.

Унинг ўрнига қора ипак мато тўшалган эди.

— Бирор-бир кимса, сен Маргарита Валуага ўх-шаб кетасан, деб айтмаганмиди, ишқилиб?

— Бўлмасам-чи. Яна худди ўша...

— Мсьё Левэн. Эҳтиёт бўл, яна йиқилиб тушма.

Ипак мато силлиқ бўлади.

— Яхши ётиб туринг...

— Яхши тушлар кўр. Тушингга мсьё Левэн кири-шини тилайман.

У орқасига ўгирилиб, балкон томонга юрди.

— Артём!

Унинг орқасига қайтишига тўғри келди.

— Яхши ётиб туринг, — деди Дениз яна бир марта.

— Тинч ухла, болакай, — шундай деб, Артём унга энгашди-да, ўлиб қўйди. Балконга чиқиб, унинг гадир-будир деворига суянди. Кейин:

— Юп, — деб чақирганча, давом этди, — бугун биздан хурсандмисиз?

Орага жимлик чўкди. Артём саволимга жавоб бўлмади, деб эндигина ўйлай бошлаган ҳам эди, шундоқ ёнгинасидан қуруқ ва тарадудланган овоз эшитилди:

— Ҳа.

Шунақанги зимистон эдики, Юп овозининг жудаям яқиндан — икки қадамча наридан эшитилаётганига қарамай, унинг юз тузилишини кўриш бари бир амримаҳол эди. Ҳатто унинг гавдасининг сал-пал шакли ҳам кўринмаётганди. Лекин шунга қарамай, у Артёмнинг ёнгинасида турарди.

— Юп, агар айтишингиз мумкин бўлса, саволимга жавоб беринг: нима учун Ер юзидаги миллионлаб одамлар орасидан фақат иккаламинигина танладингиз?

— Қара, — деган овоз эшитилди бунга жавобан ва шу заҳотиёқ, ундан ўн қадамча нарида экран ёришиб кўринди. Унда қотиб қолган икки қаддиқомат пайдо бўлди: Артём, улар — ўзи билан Дениз эканлигини билиши учун тикилиб қарашининг ҳожати йўқ эди.

Қоинотдан келганлар уларни бунақанги ҳолда қачон, қайси бахтли дақиқада кўришган экан? Уларнинг икковиям олдинга қараб югурарди — Артёмнинг қўлида теннис ўйнайдиган ракетка, Дениз эса чўмилиш халатини кўксига босиб олган. Улар ўзлари сезмаган ҳолди, бир-бирлари билан учрашиш учун чошиб боришаётганди. Уларнинг оқибатини ўйламай бунақанги қушдай учиб югуришдан биронта-лари тўхтаб қолганлари афзал эди, чунки мазкур учрашув Ерда юз бериши пешоналарига ёзилмаганди. Лекин улар бутун дунё ва кенгликлар устидан олдинга қараб учиб борардилар: агар Артёмнинг ўзи улардан бири бўлмаганда эди, келгиндиларнинг тан-

лаганлари тўғри, буларнинг иккови ҳам ҳақиқатан Ердаги энг чиройли одамлардир, деб тасдиқлаган бўларди.

— Ҳарҳолда, сиз биздан нимани хоҳлайсиз ўзи? — секингина сўради Артём.

— Ўзингизни табиий тутишингизни, — паст овозда берилган жавоб эшитилди.

Ўзларининг муқаррар учрашувлари томон югуриб кетаётган йигит билан қиз қоронғиликда товушсиз ғойиб бўлишди. Артём қўлини девор бўйлаб чўзиб, эшикни пайпаслади-да, уни итарди.

Қаердадир ҳали ўчиб улгурмаган ёруғликнинг хира шуъласи хонага сал-пал тушиб турарди. Артём ухлаётган Денизнинг тепасида тўхтади. Қанчалар қўрқинчли-я, бу қора ўрин. Андак осмонга боқиб ётган чехра бўшлиқда парвоз қилаётгандек, ҳар дақиқада ғойиб бўладигандек, кўринмай қоладигандек туюларди.

Унга Денизнинг кўзлари очиқдек кўринди. Қоронғиликда у йигитни кўраётганмикин? Балки кўрмаётгандир, лекин у Артёмнинг шу ердалигини биллади. «Нимага сен бу ердасан, Артём?» — «Мен икковимизни кўрдим, жудаям ёнма-ён кўрдим, мен учун фақат сен, сен учун эса фақат мен яратилган бўлишимиз мумкинлигини энди билиб олдим.» — «Эҳтимол, бу ерда мёндан бошқа ҳеч ким йўқлиги учун шунақадир?» — «Йўқ, Дениз», — «Бу боғи эрам, бизнинг чиройли кулбамиз, аммо биронтаси билан бир-икки оғиз гаплашиш учун ҳатто телефон ҳам йўқми?» — «Билмайман, Дениз». — «Мен сенга шунақанги жудаям яқинманки... ҳеч ким кўрмайди ҳам, ҳар куни кечқурун сени ўзим чақираётганим учун эртага йиғидан кўзларим қизарган ҳам бўлмайди, шундайми?» — «Билмадим, Дениз, билмадим...» — «Онам отам билан учрашганда неча ёшда бўлган бўлса, мен ҳам ҳозир шу ёшдаман: биз кўпдан бери бир-биримизга кўз тикаяпмиз, энди сен шунчаки орқанга ўгирилиб кетолмайсан...»

Артём Денизнинг устига шитоб билан энгашиди-ю, қотиб қолди: унинг кўзлари юмуқ эди. Нозли оёйишта уйқу унинг ҳорғин чехрасини қўриқлаб турар ва бир мартагина сал тегиб кетиш бу оромни бузишга етарлидек, айни пайтда, у билан бирга дунё ҳам парчаланиб, йўқ бўлиб кетадигандек туюларди.

Артём нафаси унинг юзига тегмаслиги учун лабини тишлади. Фақат уйғонма, Дениз, сендан ёлбориб сўрайман, фақат шу дақиқада уйғониб қолмагин!

Артём уйчадан астагина чиқиб, уни айланиб ўтиб, панжарадан ошиб тушди-да, ўзини матрасга таппа ташлади. Ўзингизни табиий тутишингизни миз-а? Итдан тарқаган.

Эрталаб ўрнидан турганда уйга киришга унинг юраги дов бермади. Дениз ҳали уйғонмаган, деб қўрқди, тундаги қилмишига унинг уйқудаги чехраси гувоҳлик берадигандек қўрқди. У то уйчанинг эшиги ланг очилиб, остонада оққа бурканиб олган Дениз пайдо бўлгунча, жимжит йўлакларда дайдиб юрди.

— Ау, қаердасиз? — деб қичқирди Дениз, қўлини силкитганча. — Ваннахона бўшади.

Артём жойидан қўзғалмади.

Кейин Дениз ўзининг қўлбола рўдапо кийимининг кўксидан чангаллаганча у томонга югуриб кела бошлади; Артём олисданоқ бу чехрани, кечаги бахтли чехрани таниди, таниди-ю, у ўзи билан Дениз ўртасида қанақанги ғов барпо этмасин, ўзига ҳам, унга ҳам қанақанги тақиқларни қўндаланг қилмасин — ҳаммаси бефойда бўлишини тушунди.

Улар учун эртақлардагидек ажойиб кунлар бошланди. Чарчатмайдиган, баъзида ҳатто қизиқарли бўлган иш соатлари сезилмай ўтиб кетарди; қолган вақтнинг ҳаммасини эса Дениз банд этарди. У ҳаддан ташқари кўп нарсани билар, эсида сақлар эди; ҳар куни кечқурун хаёлий шарқона кийимларни кийиб, чордана қуриб, катга жойлашиб оларди-да, гапни, Артём ўргатгандек, шундай бошларди: «Шаҳаншоҳим, менга маълум бўлишича...» Денизнинг кунлари. Мумкатакдек бебаҳо ва оғир кунлар. Пировардида тунга, ухлашдан олдин кийиб кўриладиган ғаройиб кийимларнинг узоқ давом этувчи шалдирашига, бор-йўғи иккита қисқа — «ухла, болакай» деган сўзлардагина ифодаланиши лозим бўлган битмас-туганмас меҳрибонликка бориб тақалувчи тунлар; лекин афсуски, шуларнинг ўзи билан кун тугамасди.

Чунки Артём учун яна куннинг энг сўнгида, қўл узатса етгудек масофада балкон узра осилиб турувчи қоп-қора тун осмони, ухлаётган Дениз эшитиб қолмаслиги учун унинг секингина шивирлаб: «Бугун

биздан мамнунмисиз, Юп?» — деб сўраши-ю, бунга жавобан худди шундай секингина, айни пайтда, салпал қатъиятсизлик билан «ҳа» дейилиши бор эди. Фақат савол билан жавоб ўртасидаги пауза кундан кунга ортиб бораётганди.

Мана, ниҳоят, шундай савол-жавоб бўлиб ўтди:

— Биздан мамнунмисиз, Юп?

Орага узоқ, жудаям узоқ жимлик чўкди.

— Йўқ.

Бунақанги жавобни аллақачон бериш лозим эди. Ўзлари айбдорлар. Тўрт миллиард одам орасидан чиройли, ёқимли икки кишинигина танлаб олишган. Шундан кўра академиклардан биронтасини танлашганда-ю, Ердаги ҳаёт манзарасини бошлаб чизиб берган бўларди у.

— Жуда кўп нарсани хоҳлаяпсиз биздан, — қуруққина қилиб деди Артём, қўлларини боши остига қўяр экан. — Мактабда ўтганларимизни мен аллақачонлар эсимдан чиқариб юборганман, ишимга келсак, мен ишлайдиган корхона махфий ҳисобланади, шунинг учун у тўғрисида сизга бирор нарса айтмоқчи эмасман. Хўш, Дениз эса, ҳамма халқларнинг расм бўлган кийимларини сизга намойиш қилиши мумкин. Хуллас, Юп, одам танлашда янглишгансизлар.

— Биз янглишмаганмиз, — дарҳол вазмин жавоб эшитилди. — Бизга худди сизлар керак эдингиз, шунинг учун сизларни танладик.

— Жин урсин, қандай ҳуқуққа асосан?

— Ҳуқуқ? — Юп худди бу сўзнинг маънисига тушуниб етмоқчидек, жим бўлиб қолди. — Ҳуқуқ... Бу ишимизни асослаш, гўёки сизларнинг тақдирингизни ўзгартириши мумкиндек... Лекин сенга, олдинда ўзимни оқлашим керакдек туюлаётган экан, буни иложи борича сени ишонтирадиган қилиб гапириб бераман.

Юп балкон панжарасига суялиб олгандек, овози яқиндан, сал тепароқдан эшитилди. Артём ўзини тутиб туrolмай, қўлини панжара орасига тикди, бироқ бармоқлари одатдагидек ҳимоя қалпоғининг елимшиқ сиртига тегди. Қўрқяпти... Балки улар нафас оладиган атмосферанинг таркиби бошқачадир. Майли, унга қулоқ солайлик-чи.

— Талай ўн минг йиллар илгари, — қоронғиликдан. Юпнинг овози эшитилди, — биз ҳам худди сиз-

ларга ўхшаган бўлганмиз. Дарвоқе, ўшанда ҳам биз афтидан, сизларга нисбатан ақллироқ ва эҳтиёткорроқ бўлганмиз... Ҳамма нарсани билишга интилишимиз туфайли кунларнинг бирида кўримсиз бир юлдузнинг учинчи сайёрасига учиб бордик. У ерда бизнинг сайёрамизда ақлли мавжудотнинг пайдо бўлиши дақиқаларидагига ўхшаш шароитни кўриб ҳайратда қолдик. Аниқроқ қилиб айтаман: биз ўшанда ҳатто ўзининг дастлабки босқичида бўлган мавжудотни учратгандик, у ярим маймун, ярим ваҳший эди. Ана ўшандан бери сизнинг сайёрангизни диққат-эътибор билан кузатяпмиз. Биз дастлабки одам тўдаларига хавф туғдирган ёввойи ҳайвонларни қириб ташладик, биз тубжой кишиларини оловдан, меҳнат қуролларидан фойдаланишга ўргатдик, биз уларга фақат ўн минг йиллардан кейингина етишишлари мумкин бўлган маълумотларни инъом этдик, ана шундай сўнггини улар, бизнинг сабоқларимизни эсдан чиқармай, бироқ бизнинг ўзимизни унутган ҳолда, тезроқ ривожлана бошладилар. Мана шунақанги тушунтириш сени қониқтирадимиз?

Артём киноя билан «хмм» деб қўйди-да:

— Ҳар қанақанги валинеъматнинг ҳам, — деди, — энагалару устозлар тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас, — ўз тарбияланувчисининг ҳурлигига тўсқинлик қилишга ҳаққи йўқ.

— Унда сенга иккинчи вариантни таклиф қиламан. Биз сизнинг сайёрангизда ақл-идрок ривожланиши мумкин бўлган шароитга дуч келдик. Лекин ақлли мавжудотни учратмадик. Ана шунда бизнинг одамларимиздан бир гуруҳи... гарчи улар, сиёсий мулоҳазаларга кўра сайёрамизни тарк этган қочоқлар бўлишсаям, Ерга жойлашишга аҳд қилишди. Лекин афсуски, улар ўз имкониятларини ҳисобга олишмаганди, натижада бир неча авлоддан сўнг ёввойилашиб кетишди. Қочоқларнинг бир неча гуруҳи қитъага турли вақтда келиб, ҳар хил жойларга тушиб қолишган, кейин ана шулар сизларнинг ирқларингизни вужудга келтиришган. Ҳақиқатга яқин, шундайми?

— Ундан ортиқ эмас. Нима учун бизни ўз мулкингиздек кўриб, устимиздан хўжайинлик қилишни ўзингизга эп кўраётганингизни эса мутлақо изоҳламайди.

— Нима ҳам дердим, мана сенга яна бир таҳмин. Биз Ерда одамларимизни қолдирмадик. Лекин Ватанимизга қайтиб боргач, ўзимизга ўхшаган мавжудот қачонлардир керак бўлиб қолиши мумкин-ку, деб ўйладик. Келажакда бизни нималар кутаётганини башорат қилолмасдик, лекин аллақандай изтиробли ваҳима бизни азоблаётганди. Биз билим ва имкониятлар чўққисиди эдик, устига-устак жудаям эҳтиёткор эдик. Ана шунда биз сизларнинг маймунларингизни асос қилиб олиб, биороботларни яратдик. Ҳа, ҳа, ўзи мустақил равишда ривожланувчи биороботларни кашф этдик. Мана шунинг учун ҳам сизлар охирги маймун билан дастлабки одам ўртасидаги ўтиш жараёнини топа олмайсизлар. Ҳеч бўлмаганда бир гуруҳ биороботлар тирик қолишига умид қилиб, сизларни ҳар бир қитъага тушириб қўйдик. Йўқ, уларнинг ҳаммаси яшаб кетишди. Яшаб, ривожлана бошлашди. Ривожланишди-ю, ўз-ўзларига: инсон нима учун яшайди? Бутун — инсоният нима учун мавжуд? — деб савол бера бошлади. Шундай эмасми?

— Наҳотки шундай? Сирни яшираётганингиздан, очиғи, маъни кўрмаяпман.

— Хўш, — Юпнинг овози таъсирчан янгради, — биз истаган вақтимизда ўз-ўзимизнинг ўтмишимизга, ёшлигимизга қайтишимиз учун ҳам сизлар мавжудсизлар. Биз сизлар учун бешигингизни тебратган дояларми, акаларми, оталарми ёинки ҳатто сизларни йўқдан бор қилган худоларми — ким бўлишимиздан қатъи назар, биз ҳозир сизлардан ўз улушимизни, аслида, улушимизнинг озгинасини талаб қилаямиз. Ер юзиди юз миллиардга яқин одам яшаб ўтди, биз эсақ улардан икки кишинигина — сен билан сенинг Денизингигина танлаб олдик. Бу бизнинг ҳаққимиз. Худо худолигини қилади!

— Лекин қайсарга — фақат қайсарлик хос. Сизларни ҳатто худолар деб билган тақдирда ҳам, унда худолар, яъни сизлар бунақанги аҳволга қандай қилиб тушиб қолдингиз?

Юп бирмунча вақт сукут сақлади, кейин инсоний хўрсинишга ўхшаш нимадир эшитилди.

— Биз ўзимизни жудаям эҳтиёт қилардик. Жудаям эҳтиётлардик. Ҳар бир кишини алоҳида эҳтиёт қилиш учун туғилишни охирги чегарасигача чеклаб

қўйдик. Бир неча ўн, юз йиллар ўтди. Сайёрамизда фақат қари-қартангларгина қолди. Космосга учишни, океан қаърига, вулқонлар оғзига тушишни бас қилдик. Биз ўзимизга бирор нарса бўлиб қолишидан қўрқардик. Лекин ўлмайдиганлар ҳам мангу яшмайди, мана шу қариялар бирин-кетин ўла бошлашди, бемаъни, тушуниб бўлмайдиган тасодиф туфайли ўла бошлашди. Ана ўшанда биз охирги хатога йўл қўйдик: янги авлодни дунёга келтириш ўрнига ўзимизнинг ўлмаслигимизни мутлақо ўзимизга ўхшаш роботларни яратиш билан таъминламоқчи бўлдик...

«Нусха, худди консерва банкасини ўзгинаси», — Артёмнинг эсига Денизнинг сўзлари тушди.

— Яна юзлаб, минглаб йиллар ўтди, бутун сайёрада аёлдан туғилган фақатгина битта одам қолди. Бу — мен. Қолаверса, бу менинг ўзимманми? Бадамим кўп марталаб янгиланди, ҳатто тўлалигича алмаштирилди, фақат миямгина унга олиб ўтказилди. Ташқи кўринишимдан, сайёрамизда яшовчиларга айнан ўхшайман. Лекин, биз қирилиб кетаётганимизни фақат менгина ҳис қиламан. Буни мен, эҳтимол, юзинчи ёки мингинчи марта айтаётганим учун ҳам, ҳозир бунчалик очиқ гапиряпман. Ўз сайёрам тўғрисида барини айтиб берганимдан сўнг сендан сир сақлашимнинг нима ҳожати бор? Лекин бутун қолган юлдузкезар кемамизнинг Ерга юбортириш учун, — Артёмнинг назарида у бу сўзларни тутулиб-тутулиб айтгандек бўлди, — ўз ўртоқларимни кўндиришга жуда кўп ҳаракат қилдим. Кўзга кўринмаслик қобилиятим борлигидан фойдаланиб... бунга биз қандай эришишимизни сен тушунмайсан... бирмунча вақтни Ер атрофида ўтказдим, унинг ўтмиши, ҳозирги даври билан танишдим, энг муҳими, — сизларни танладим. Қолгани ўзингга маълум.

— Ҳа-а, — чўзилганча деди Артём. — Айтишларича, қадим замонларда баъзи бир эси кирарличиқарли подшоҳлар устларидан гўдакларнинг қонини қуйиб, ёш чоғларига қайтмоқчи бўлишган экан. Сиз ҳам худди шунақанги усул билан ёшармоқчи эмасисиз?

— Биз — одамлармиз, — такаббуруна деди Юп.

— Сизлар — консерва банкасизлар, кечирасиз. Мен, ростини айтсам, сизларга ачиняпман... Хайрли тун.

Юп жавоб бермади. Хафа бўлди, шекилли. Еки шунчаки, гап тугади, деб ўйлаб, ғойиб бўлгандир.

Ишқилиб, Дениз ҳеч нарсани билмасин-да, Ерда эмаслигимиз — бу ҳали ҳолва. Лекин одамлар орасида эмаслигимиз... Худди шу пайт Артём балкон эшиги секингина очилаётганини сизди. У ёқда — ичкарида Дениз эшик ёндорига суяниб, тиззалари кучоқлаганча ўтирганини кўрмади-ю, фақат фаҳмлади.

Унга таскин бериш, бу ваҳиманинг ҳаммасини босиб кетиш учун нимадир дейиш, нимадир деб ёлгон гапириш зарур эди, фақат тезроқ, қани, бўла қолсанг-чи...

— Дениз!..

— Мен шу ердан, — қоронғиликдан унинг ақлга сизмайди даражадаги хотиржам овози эшитилди. — Қўлингни чўзсанг бас — мана мен.

Одий, ҳеч нарсани билдирмайдиган, бироқ ҳозир бутунлай ошқора, ягона маъно касб этган бу сўздан Артёмнинг ич-ичига музлаб кетди. Дениз унга ўзларини қуршаб турган бефаҳм ва ўлмайдиганлар олдидаги қўрқувдан қутилиш йўлини таклиф этаётганди, унинг ўзини Артёмга тенг тутиб, биринчи марта айтган «қўлингни чўзсанг» дегани фақат бир маънонигина: «Қўлингни чўзиб, мени бағринга ол», — деган маънонигина билдириши мумкин эди.

Артём астагина ўрнидан туриб, остонадан ўтди. Кўзга кўринмаётган Дениз қаердадир пастда, унинг оёқлари остида ўтирарди.

Ана шундай, ўзингни қийнама, бари бир бу ишдан қочиб қутула олмайсан.

— Сен қўрқяпсан, шундайми? — худди болаларникидек аразлагансимон овоз эшитилди. — Ҳеч ким кўрмайди-ку. Ҳаммаёқ қоп-қоронғи.

Қани энди жойида ўлдириб қўя қолса.

— Балки, мен етарли даражада кўнглингдагидек эмасдирман, шундайми? Мсьё Левэн айтгандики...

— Жим бўл!!!

Ҳаво оҳиста тебранди. Артём Денизнинг ўрнидан туриб, қадини ростлаганини, бошини хиёл орқага ташлаганини пайқади. Қоронғиликдан унинг нафаси йигитнинг юзига енгилгина келиб урилди.

— Нима сабабдан — жим бўл? Мен сени яхши кўраман, Артём.

Ажабо, мана шу «мен сени яхши кўраман» деган сўзлар наҳотки шунчалар секин, шунчалар аниқ, шунчалар хотиржам янграши мумкин?

— Йўқ, Дениз, йўқ! Бу ерда фақат иккаламиз, сен ва мен, мендан бошқа ҳеч ким йўқлиги учунгина шунақа бўлаяпти. Мана, сенга кўриняптики... Одам, Дениз, биринчи дафъа бошқаларни эмас, ўзини алдайди. Биринчи дафъа ва умрбод. Мана, сенга туюлибдики...

— Гапиряпсан-ку, гапингни ўзинг эшитмаяпсан! Ҳар бир сўзинг — бу егарауд, русча билмайман қандай айтилади, — совуқ, қўланса, жирканч! Нима сабабдан шундай? Нима сабабдан? Нима сабабдан?

Дениз, пешонаминг шўри, «нима сабабдан» эмас, «нима учун?»...

— Чунки: қоронғи, ҳеч ким кўрмайди, қўлингни чўз, дея кўрма. Кейин қоронғида бунақанги яқинимда турма, ростдан ҳам қўлимни узатиб, сени...

Қадам товуши эшитилди. Олислашди. Яна олислашди. Улар орасидаги қоронғилик тўрт қадамгина. Агар у ҳозир чақириб қолса, унинг ёнида бўлиш учун бир қадамгина кифоя. Мени чақира кўрма, Дениз. Сени яхши кўраман. Яхши кўрганлар худди шундай бўлишини сен қаёқдан ҳам билардинг!

Дениз на ухлаётган, на кўзи уйқуга кетаётган жимжитлик, узоқ жимжитлик. Демак, ҳаммаси тугамабди. Ҳали унга яқинлашиб, қоронғида беозор пешонани қидириб топиб, ўпиш, «ухла, болакай», дейиш керак. Уддасидан чиқа оласанми? Энди уддасидан чиқа оламан.

Денизнинг юзи ҳўл эди. Ҳатто қошигача, қўлларигача, узун совуқ кафтларигача нам эди.

— Сенга нима бўлди, тентак, сени қара-ю, офтобим, қизалоғим, — ҳамма сўзларни, эркалатувчи ҳамма номларни айтиш керак, фақат улар тасалли берса бас, қанақа сўз бўлиши — муҳим эмас, муҳими — уларга меҳрибонлик, бутун дунёнинг меҳрибонлиги жо бўлган бўлсин. — Жажжигинам, маллавойим, яккаю яғонам...

Упич бергач, бахтиёр Дениз ухлаб қолди; йигитнинг қўлини у нақ севимли ўйинчоғидек маҳкам ушлаб олиб қўйиб юбормасди. Димоғингни чоғ этиш, аллалагандек уйқунгни келтириш учун сенга кўп нарса керак эмас экан. Уёқда бўлса, қўлингни чўз

деяётгандинг... Тентаккинам. Энди эса тинчгина ух-
лаяпсан, мен бўлсам, тонгда чехрангни яна кўриш
учунгина, ўта кетган аҳмоқдек бошимни ўрнингни
бир чеккасига қўйиб, бутун туни билан ерда ўтириб
чиқишим керак.

Бу манзарани Юп кўрдимикин!

— Хўш, Юп, путурдан кетган консерва банкаси,
бугун биздан хурсандмисан?

Қоронғилик қўйнидан — жудаям яқиндан аниқ
овоз эшитилди:

— Ҳа.

Артём кулиб юборишига бир баҳя қолди. Кейин
таажжубланди: наҳотки яширинча қулоқ солиб тур-
ган бўлса? Ҳайвон!

У қўлини Денизнинг кафтчасидан эҳтиёткорлик
билан тортиб олди-да, оёқ учида юриб уйдан чиқди.

— Юп!

— Қулоғим сенда.

— Юп, сиз... сиз бугун биздан хурсандмисиз?

— Ҳа. Сизлар ўзингиздан талаб қилинаётган
нарсани тушуниб етдинглар, мен ниҳоят сизлардан
хурсанд бўлдим.

— Унча тушунарли эмас. Биз тушуниб етгани-
миз сизга қаёқдан маълум бўлди?

— Сизлар бу ерга келган дақиқангиздан бошла-
боқ, биз мутлақо ҳамма нарсани эшитиб, кўриб ту-
рибмиз.

— Ҳатто қоронғиликда ҳам-а?

— Биз учун на қоронғилик, на уй деворлари, на
сизнинг кийимларингиз бор. Бизнинг кўзимиз ўтқир.

— Юп, ахир сен инсонсан-ку! Улар ҳаммаси —
консерва банкалари, лекин сен-чи?..

— Биринчидан, мени инсон деб аташ, бу — ўзинг
билан менинг ўртамга тенглик белгисини қўйиш
демакдир, афсуски биз, тараққиётнинг жудаям хил-
ма-хил босқичларида турамиз. Иккинчидан... — Ар-
тёмнинг миясига сўзлар кетма-кет кирар, бошини
ғовлатиб, дирилдоқ медузадек ҳар томонга тарқа-
лар, бироқ онгига етиб бормай, ўз маъносини йўқо-
тарди. — Иккинчидан, бу босқичлар орасидаги
фарқ — бизнинг фойдамизга ҳал бўлади, фақат як-
каю ягона бир жиҳатгина бундан мустасно. Мана шу
бизни қизиқтираётган масала бўйича маълумотни
сизлардан олиш ниятидамиз. Боя айтганимдек, ни-

хоят сизлар ўзингиздан талаб қилинаётган нарса-ни тушуниб етдинглар, мен бағоят хурсандман. Давом эттиришингиз мумкин.

— Менга қаранг, Юп, балки нима тўғрисида гап кетаётганини менга тушунтириб берарсиз? Гапларингизни эшитяпман-у, ҳеч нарсага тушун-маяпман. Хўш, нима тўғрисида, жин урсин, нима тўғрисида гапиряпсиз ўзи?

— Марҳамат. Бизнинг ўз-ўзини янгилаб ту-рувчи биороботларимиз амалий жиҳатдан абадий-дир, лекин шунга қарамай бани башарларимиз-нинг ҳаёти — бу менинг эмас, сенинг терми-нинг — узлуксиз сўниб боряпти. Янада тараққий топишнинг бизга ҳожати йўқ — ахир бунинг учун илм-фанни севиш керак. Энди космосга бошқа учишнинг бизга ҳожати йўқ — ахир бунинг учун юлдузларни сева билиш керак. Бизга яшашнинг ҳам қизиғи йўқ, чунки бунинг учун ҳаётни севиш керак, биз эса ана шу севгининг кучи билан эмас, балки фақат мавжудлигимизнинг чексизлиги ту-файли яшаяпмиз. Бир-биримизга ғамхўрлик қил-маганимиз каби, зурриёт қолдиришимизнинг биз-га ҳожати йўқ. Бизнинг ҳар биримиз ўзимиз би-лан ўзимиз оворамиз. Фақат ўзимиз билан. Ахир бировга ёрдам бериш учун уни севиш керак. Ле-кин биз севиш нима эканлигини аллақачонлар унутиб юборганмиз. Севиш қандай бўлишини биз унутганмиз...

— Сен-чи, сенинг ўзинг-чи, Юп?

— Бу бир замонлар бўлганди... Мен севганман-ми — билмайман, эслолмайман...

— Юп, бояқиш, лекин ахир сен уларга ёрдам беришни хоҳлаяпсанку — демак, ҳали умид бор. Ҳа-ли сенда бошқаларга бир мунча самимийлик сақла-ниб қолган. Фақат тушуна олмаяпман, биз сенга қандай ёрдам бера олишимиз мумкин?

— Мен сенга боғи эрамни бердим. Сенга муносиб уй бердим. Мен сенга Ерингдаги энг чиройли қизни бердим. Барча шарт-шароитлар сизлар учун яратил-ган. Сизлар учун бизнинг кўзимиз кўр, қулоғимиз кар. Бир-бирингизни севинг!

Артём қоронғиликка, овоз томонга мушт тушир-ди. Муҳофаза қалпоқнинг эгилувчан сирти уни орқа-сига, уй остонасига улоқтириб юборди...

— Нимага индамаяпсан? — қоронғиликдан овоз эшитилди. — Нимани ўйлаяпсан?

«Сизлар, ўзини худо фаҳмловчи, инсонлик қиёфасини йўқотган абадий яшовчилар ўзингизга керакли ишни бажаришга мени барибир мажбур қила олмасликларингиз тўғрисида ўйлаяпман. Битта мақсадингизга эришдингиз — Денизни ҳар ҳолда мендан тортиб олдинглар... Бир-бирингизни севинг, сизлар учун ҳамма шарт-шароитлар яратилган! Сизлар эса тамоша қилинглар, шундайми?»

— Сен менга жавоб бермадинг. Нима тўғрисида ўйлаяпсан?

«Денизнинг жонланган чеҳрасини тонг отиши биланоқ кўрмаслик учун, бошқа ҳеч қачон кўрмаслик учун қоронғилик қаърига кириб кетишни ўйлаяпман. Кейин-чи? Тўхта, Дениз-чи? У нима бўлади? Шу ҳақда ўйлаб кўрдингми? Унинг бир ўзи уларга керак бўлмайди, кейин... Бу ерда ортиқча нарсаларни сақлаб туришмайди. Маълумотларниям, одамниям сақлашдан уларга фойда йўқ. Кейин яна бир жуфт ёш, келишган қуёнчани олиб келиш учун кўзга кўринмас юлдуз кезар кема Ерга йўл олади... Ваҳшиёна бемаънилик янгитдан бошланади, кейин, ким билсин, бу яна, яна такрорланиши мумкин...»

— Хўш, нима ҳақда ўйлаяпсан?

— Мен... мен бу боғи эрамда бахтиёр яшашимиз тўғрисида ўйлаяпман...

Бу ёлғон, мушкул аҳволдан қутулишнинг бирор-бир йўлини топиш учун зарур бўладиган кунлар баҳосига баробар ёлғон. Улар то буни фаҳмлаб қолиб, ўзларининг худоликларини, қайсарликларини кўрсатгунларича топиш керак бу йўлни.

Денизни алдаш ҳаммасидан ҳам осон кўчди.

— Азизим, энди сен менинг қайлиғимсан, шунинг учун мен келажагимизнинг ғамини ейишим керак. Биз фақат Ердагина турмуш қура оламиз — сизларда нима дерди, мэрига бориш деб аталармиди? Шунинг учун хўжайинларимизга уларни қизиқтираётган ҳамма маълумотларни тезроқ беришим керак. Ақлли бўл, менинг ишимга халақит берма. Ишимни қанча тез тугатсам, шунча тез уйга қайтамиз.

— Қайтамизми?

Вой, худойим-эй, ахир буни Юпдан сўрашга журъат эта оламанми?

Лекин Дениз жавоб кутяпти-ку.

— Азизим, қандай қилиб сен бунга шубҳаланишинг мумкин? Ахир улар ҳам одам-ку.

Дениз унинг вазминлигини, янги ўйин шартини қандай қабул қилишса, шундай осойишта ва бепарволик билан қабул қилди. Дениз бундай розилик бергани учун Артём ундан қандай миннатдор эканлигини билса эди!

Лекин, Дениз, бу ўйин неча кунгача чўзиларкин? Чунки вақт ўтаяпти, бу ердан қутулиб чиқиб кетиш йўли эса топилмаяпти.

Ахир нима қилиш керак, мана буларнинг, уят бўлсаям айтишга тўғри келади, худоларнинг чангалидан қутулиш учун нима қилиш керак? Менинг ҳар бир куним сенинг кунинг, сенинг ҳар бир лаҳзанг менинг ҳаётимнинг ҳақиқий лаҳзаси бўлиши учун нима қилиш керак, Дениз? Ахир мен шундоғам озгина нарсани орзу қиляпман-ку: ҳақиқатан бирга бўлишимизни, қариб-чуригунча бирга бўлишни, худди афсонавий греклардек... қандай аталарди улар? Яна биз уларни устидан мазах қилиб кулардик... Э, топдим, Филимон билан Бовкида. Биз мишиқилар, д'Артаньянлар севги нималигини қаёқдана билардик? То мункиллаб қолгунча, то ўзидан бошқани севиш қобилияти йўқолгунча сақланиб қолиши мумкин бўлган ҳис-туйғу...

Ахир ҳамма нарсага эга бўлгандим-ку, Дениз, эга бўлгандим, ҳаммаси қўлимда эди, эди, эди...

Узини орқага ташлаб, кейин — бор кучи билан бошини милтиллаётган пультага урсинми, ана шунда калласиям, пулт ҳам мажақ-мажақ бўлиб кетади.

Шунақами? Кўзга кўринмас юлдуз кезар кема тагин Ерга товуш чиқармай, сездирмай кириб бориши учунми? Кейин яна икки маҳбус мана шу жаннатга олиб келинади, улар эса қаерда эканликларини, ўзлари билан нима юз бераётганини ҳатто билишмайди ҳам, чунки тажрибасидан ўтказиб, анчамунча ақлли бўлиб қолган Юп уларга ҳеч нарсани айтиб бермайди-ку... Кейин у иккови, ҳеч нарсадан хабарсиз бўлганликлари ёинки — кўрсалар кўраверсинлар, деб назарписанд қилмаганликлари туфайли итоатгўйга айланадилар, ана ундан сўнг консерва

банкалари нимагаки интилган бўлсалар шунга — инсоний туйғуларнинг ифодаланиши сабоғига ниҳоят эга бўлмайдиларми? Худолар қариганда бир-бирларини севишга уринишяпти... Кулгинг қистайди. Ахир қачонлардир инсон бўлган Юп ҳам севги нималигини эслашга қодир эмас-ку.

Эҳтимол...

Хотиралар, хоҳишга қарамай, кўпинча бирдан қалқиб чиқади. Борди-ю, Юп қандай одам бўлганини, ҳар ҳолда тўсатдан эслаб қолса-чи? Севиш қандай бўлишини эслар... Кейин уларни бу ерга олиб келиб, нима иш қилиб қўйганини тушунар. Ерга қайтишлари учун бу уларнинг ихтиёридаги бирдан-бир имкониятмикин? Икковлари қайтмасалар ҳам майли, фақат Денизгина...

— Юп!

Биринчи маротаба ҳеч қандай жавоб бўлмади.

Ана холос. Қилғиликни қилиб қўйиб, энди жуфт-такни ростлаб қолдимиз? Балки унинг буёққа келишига бошқа ижозат беришмаётгандир? Биринчи гал гаплашганимиздаёқ айтганди-ку, «ваколат олдим», деб. Эҳтимол, уни мана шу ваколатдан энди маҳрум қилишгандир?

Унда Ерга қайтишлари учун ҳеч қанақанги имконият қолмайди. Нима қилиш керак? Буёғига, қанчалар кулгили бўлмасин, Юп улардан нимани истаган бўлса, худди шундай қилишга — одамлардек яшашга тўғри келади. Охиригача инсон бўлиб қолиш керак.

— ...Жонингга тегиб кетдим, тўғрими? Қанча-қанча кунлардан бери ёнингда биргина аёл — зерикиб кетяпсан, тўғрими? Фақат, сен менинг қаллигимсан, дема. Мен қаллиқман. О-ля-ля. Ҳатто либосим ҳам... келинларга хос. Оппоқ. Қордай оппоқ. Фойдасиз қордек, фойдаси йўқ қаллиқ. О-ля-ля!

— Дениз, ўзингни бос.

— Нимага ҳамиша шунақа? Нимага?

Нимагалигини унга айтиш керакмикин? Бу ўлим билан баробар бўлади. Лекин бошқа йўл топилмаганидан кейин, бу бир неча кун олдин юз берди-ю, бир неча кун кейин юз берди — барибир эмасми. Бу ердан қутулиб кетиш йўли топилмайди ҳам. Чунки инсон учун бирдан-бир қутулиш йўли — бу кураш.

Аммо бу ердаги нарсаларнинг ҳаммаси сохта, улар яна шу заҳотиёқ қайта тикланиш учун овоз чиқармай, беҳудадан беҳудага нобуд бўладилар. Ҳатто — Юп ҳам ўзи эмас. Соялар билан курашиш керакми? Бемаънилик бу.

— Нимагалигини, Дениз, сенга айтиб бераман. Биз бир-биримиз билан кўпдан-кўп эртақлар айтишдик, аммо-лекин ўзимиз ҳақимизда ҳеч нарса дематдик. Ғалати, а, тўғрими? Гап шундай, мен жудаям кичиклик пайтимда, онам иккаламиз ёзда Болтиқ-бўйининг қаеригадир боргандик, Болтиқ денгизи қирғоғига, тушуняпсанми? Ижарага олган хонамининг деворида аломат сурат бор эди: унда ҳақиқий бўлмаган, худди сеҳрли эртақлардагидек, сирли ўрмон тасвирланганди. Ана шу ўрмонда соқоллари кулранг тусли, бошларидаги тожлари хира тортган икки қари донишманд шоҳ бор эди. Уша қарияларнинг кафтларида кичкинагина афсонавий олам ётарди. Тушуняпсанми, Дениз? Кафтларида бутун бир олам — аҳтимол у битта қиролликдир, — ётарди. Миттигина, лекин жудаям ҳақиқий шаҳар, атрофи ўрмон, пастда барра ўтлар, одамлари шунақанги жимитки, оддий киши уларни кўз билан илғаб ололмайдди. Кейин биз у ердан жўнаб кетдик, ўшандан кейин бу суратни бошқа кўрмадим... Лекин болалик чоғимда, ҳеч қараб тўймайдиган худди шунақанги ўйинчоқ қироллигим, митти жонли оламиним бўлишини ҳамиша орзу қилганман...

— У қандай аталарди? — Дениз тўсатдан кескин, нохуш овозда сўраб қолди.

— Суратми? «Қироллар афсонаси» дейиларди. Ғалати, тўғрими?

— Шу сени... қайғуртиряптими? — у кулиб юборди. — Сенгаям ўйинчоқ керак экан. Лекин бунинг давоси осон. Мсьё Юпдан илтимос қилиш керак. Кичкинагина оламини илтимос қилиш керак. Биз эсак — икки қирол бўламиним. Мсьё Юп! Иккита соқол, иккита тож келтир!

Тентаккинам, ҳеч нарсага тушунмадинг. Ахир ўйинчоқ боғда бизнинг ўзимиз ғимирлаб юрибмизку, тепамиздаги кулранг осмон — бизга энгашиб қараётган доно ва мутлақо оқ кўнгил бўлмаган қари қиролларнинг оппоқ соқоли толаларидан ташкил топган туман-ку. Мабодо, у — тушунган бўлса-чи?

Артём унинг юзига синчиклаб қаради. Кўзлари кир-
тайиб қолган, башараси йиғлайвериш шилиб кетган.

— Сени қара-ю, балиқча...

Денизнинг ияги бир силтаниб тушди, кўзлари
бутунлай қисилди.

— Балиқча дейиш — етади. Эҳтироссиз айтилган
эртаклар — етади. Эҳтироссиз «хайрли тун, бола-
кай», дейишлар етади. Етади, етади, бас!!!

Дениз, Дениз...

Мен сени севаман, Дениз. Еруғ дунёдан ҳам, ёр-
қин қуёшдан ҳам кўпроқ сени яхши кўраман. Мен
сени яхши кўраман, лекин ҳозир агар қўлимда бу
жин ургур дунёни, мана шу сайёранинг ҳаммасини
портлатиб юбора оладиган граната бўлганда эди,
уни оёқларимиз остига улоқтирардим, Дениз.

Чунки севги нима эканлигини унутиб қўйган
дунё мавжуд бўлиши мумкин эмас, бунга ҳаққи йўқ
унинг!

...Диктофоннинг индикатор пульта. Лампочкалар
худди қўрғошин солдатчалардек бир-бирига зич
жойлашган. Қанчайкин улар? Ун мингта бўлса ке-
рак, ундан кам эмас. Қадам товушига улар, хира
аланга тили пульта ни ялаб ўтгандек, кўкимтир ранг-
да милтиллаб қўйишди.

Бу пулт олдида яна қанчадан-қанча кунларни
ўтказаркин, яна қанчадан-қанча маърузалар қилиб,
ҳикоя-ю эртаклар айтиб, шеърлар ўқиркин, яна қан-
чадан-қанча турган-битгани ғирт уйдирма бўлган
гапларни тўқиркин?

— Попнинг бир ити бор эди...

Пультадаги лампочкалар итоатгўйлик билан мил-
тиллаб қўйди.

Артём қўлини чўзиб, улардан бирини жойидан
суғуриб олди. Арчага маржондай тақиладиган ранг-
сиз, учли ўйинчоқларга ўхшаб кетарди у.

— ...поп уни яхши кўрарди.

Артёмнинг қўлидаги лампочка аввалига бинаф-
ша, кейин зумрад рангда милтиллади. Э-э, ҳали
товуш тебранишига таъсирланиб милтилларкан-да
булар. Энергиясиз ишларкан яна.

Артём диктофон қутисининг орқасига ўтиб,
унинг эшикчасини қидириб топди-да, уни пичоқ би-
лан очди.

Ясама жиҳоз. «Сизга иш керакми...» Жонга тегди бунақанги... У жон-жаҳди билан пультага мушт туширди. Лампочкаларнинг синиқлари қўлини қичитирди, бироқ бирон ерида тирналган ўрин ҳам қолдирмади. Шийпонча эшигида эса шу заҳотиёқ... эхтиросиз қизғиш башара пайдо бўлди.

— Юп, сендан илтимос қиламан... Ҳар қандай тажрибанинг ҳам чек-чегараси бўлиши керак. Сизлар оқил, меҳрибон худосизлар, Юп, агар сизлар учун қилган ишларимизни ҳаммасига зигирча миннатдор бўлган бўлсангиз, бизнинг уйга қайтишимизга ёрдам беринг.

— Иложи йўқ нарсани илтимос қилаяпсан.

— Қулоқ солинг, Юп, агар тадқиқотларингизни давом эттириш учун сизларга одам зарур бўлса, мени шу ерда қолдилинг. Лекин Денизни Ерга қайтариб юборинг.

Юп жавоб қайтармади.

— Юп, илтимос қиламан сендан, гапимга ишон, бизда китоблар бор, Шекспир, Пушкин, Гёте...

— Ахборот тўлиқ эмас ва аксарияти ғирт ёлғон. Одамлар устидан ўтказилган битта тажриба бизга ҳамма китоблардагидан кўра кўпроқ маълумот беради. Яна шу нарсани ҳам унутмагинки, агар сизларни бу ерга менинг ёлғиз ўзим олиб келган бўлсам ҳам, эндиликда сизлар бизнинг ҳаммамизга қарашлисизлар, сизларнинг тақдирингизга бир ўзим хўжайинлик қилолмайман.

Бир ўзим хўжайинлик қилолмайман... Агар ихтиёр унда бўлса, бизни Ерга қайтариш мумкинлигини билдирмайдими бу?

— Юп, қария, ахир сен фазогир бўлгансан-ку, уйга ошиқиш нима эканлигини сен билишинг керак-ку. Кеманг бор. Уни бир ўзинг бошқара оласан. Мен ўзим тўғримда илтимос қилаётганим йўқ...

— Сен худди шу кеманинг палубасидасан.

Артём беихтиёр оғзини очиб, ютаққанча ҳаво симирди.

— Бу сўнгги космик кемамизнинг, менинг кемамнинг сайр қилишга мўлжалланган палубаси. Қўриб турганингдек, бу ерда ҳар қанақанги шарт-шароитни вужудга келтириш мумкин...

— Вундан чиқди, биз космосда, орбитада эканмиз-да?

— Йўқ. Кемамиз, аслида, сайёрамиз сиртига қўнишга мослаштирилмаган, лекин мен уни кимсасиз ясси тоғликка қўндиришга муваффиқ бўлдим. Сўнгги кемамиз энди жойидан қўзғала олмайди.

— Юп... борди-ю, уни қайтадан юқорига кўтаришга уриниб кўрилса-чи?

— Юқорига кўтаришга? Биз бунақанги кемани орбитага олиб чиқа оладиган мосламага эга эмасмиз.

— Сайёранинг ўзидан училса-чи?

— Бунақа типдаги кема сайёрадан учса ундаги атмосферани бузиб, тирик жонзотнинг ҳаммасини йўқ қилиб юборади.

Демак, ҳаммаси тугабди.

Энди кўзга кўринмас кеманинг ёввойи ҳайвондек писиб Ерга учиб боришидан қўрқмаса, тажрибани такрорлаш учун уларнинг ўрнини шак-шубҳасиз эгаллайдиган икки кишига жони ачимаса ҳам бўлади. Тажриба учун танланиш биринчи ва охириги марта уларнинг чекига тушган экан. Шунини илгарироқ билганида эди! Илгарироқ билганида...

— Ўзингизнинг биргаликдаги ҳаётингизни бошлашга ҳаракат қилинг... — Юп бир оҳангдаги овозда насиҳатомуз пўнғиллади.

— Биз бошлайдиган ҳеч нарса йўқ, — лабларини аранг қимирлатиб деди Артём. — Умуман, биз бир-биримизни йўқотишимиздан бошқа ҳеч нарса қолгани йўқ.

Шу лаҳзадаёқ ёнгинасидан, башараси олдидан Юпнинг вазмин оҳангда гапиришига мутлақо ўхшамаган овоз эшитилди:

— Овозингни ўчир! Гапингни битта мен эшитган им йўқ-ку!

Артём қанақанги қўрқинчли сўзни айтиб қўйганига тушунолмай, руҳсиз ниқоб-башарага эсанкираб қаради. Кейин ўзини йўқотиб, ташқарига отилди. Оғзидан чиқиб кетган ногаҳоний сўзлар билан жаҳаннамий бир кучни қўзғатиб юборганини туйганча, уйчага югурди. «Бир-биримизни йўқотишдан бошқа ҳеч нарса қолгани йўқ...»

Катда мукка тушиб ётган Дениз йигитга ажабланиб қаради.

Энди фақат бир-биримизни йўқотишимизгина қолди...

Агар унинг чеҳрасида озгинагина қўрқув ёки

рухий азоб акс этганда эди, Артём унга қўлини теккиза олмаган бўларди...

Худолар томошани охиригача кўрмоқчи бўлишган экан-да, мана гап қаерда. Сўнгги саҳна мазмунини эса, анови овсарнинг ўзи айтиб берди. «Севиш» нималиги пировардида улар учун тупуриш билан баробар бўлиб чиқди. Аммо-лекин мангу яшовчиларга «йўқотиш» қандай бўлишини ўз кўзлари билан кўриш, чамаси, жуда қизиқ туюлди шекилли.

Денизни нима қилиб қўйишди улар?..

Артём қаламтароши билан Денизнинг балиқ ичидек силлиқ қизил шойи кўйлагини нимталай бошлади. Худди уни уйғотиб юборадигандек, хаёлий кўйлак қийқимларини эҳтиёткорлик билан полга олиб ташлади. Шаккокликми бу? Йўқ, поклаш.

Кейин Артём унинг танини инсонга хос бўлмаган бир ҳаракат билан ялаб-юлқаб ўпа бошлади. Ниҳоят уни, қизчалар ўз қўғирчоқларини ўраб-чирмашгандек, оқ чойшабга ўради. Қўлига кўтариб, тун қоронғуси билан ўрин алмашаётган—кўзни қамаштирувчи кун ёғдусида юриб кетди.

Артём, ўлжасини олиб кетаётган ҳайвон сингари, Денизни чакалакзорга олиб кетаётганди, бироқ чакалакзор йўқ эди, япроғи қалин атиргуллардан, ёгдек кўнгилга урган мармар шийпончалардан қочиб қутуладиган бирор ер учрамасди. У бу ялтироқ дунёдан Денизни яшириш мумкин бўлган қоронғироқ жой топиш кўйида ғазабдан, ҳоришдан ҳарсиллаб, орқа-ўнгига қарамай, тиккасига кесиб бораётганди.

У теварак-атрофида нималар юз бераётганини фаҳмламай қўйган, фақат тўпиғигача ботиб кетаётган оёқларигина бу ер энди боғ эмаслигидан дарак берарди.

Атроф қум эди. Сарғиш-кулранг, жонсиз, чек-чегарасиз қумлик эди... Артём Денизнинг жасадини қумга қўйди-да, мадорсизланиб, бегона қўлга ўхшаб қолган қўлларининг титроғини босишга уриниб, бирпас ўтирди. Кейин чўккалаб ўтирган кўйи қумни кавлай бошлади... Яна озгина. Яна озгина. Бўлди.

Артём эгилиб, ҳовучини тўлдириб қум олди, бироқ уни мўъжаз оёқчалардаги эски, бармоқларни зўр-базўр яшириб турган туфличаларга олиб боргунча, кафтида бор-йўғи уч-тўрттагина қум қолди — ҳаммаси бармоқлари-ю, кафтлари орасидан сизилиб

тушиб кетди. У ҳовучини яна қумга тўлдирди, яна шу ҳол такрорланди. Кейин, яна, яна... Бу ҳол ҳар гал уч-тўртта қум донасини ташлаб, билинар-билинимас дўнгликни пайдо қилгунча қанча вақт керак бўлган бўлса, шунча давом этди. Денизнинг туфли-сидан то елкасигача бўлган дўнглик — Артём унинг юзига ҳам қум сепишга мажбур қиладиган кучни ўзида топа олмаганди — ердан деярли кўтарилмаганди. Шундан сўнг у бошини дўнгликка қўйди...

Артём ўлар ҳолатга етганди. Севгидан ёинки қайғу-аламдан эмас — булардан одам аста-секин ўлади — чанқоқликдан ўлар ҳолатга етганди. Бироқ ҳеч қандай азоб-уқубат уни бу ёлғончилик, шафқатсизлик ва илтифотсизлик билан қизиқувчанлик дунёсидан бир қултум сув ичишга мажбур этолмасди. Унинг назарида соатлар, кунлар, йиллар ўтаётгандек туюлар, ўзи эса узала тушиб ётганча, Денизнинг чеҳрасидан кўз узмасди; унинг ўлими Артёмнинг ҳам ўлими эди. Денизнинг у билан баҳам кўрган нарсасининг бор-йўғи шу эди.

Кейин орадан мингларча йиллар ўтди, унинг Денизнинг чеҳрасига тикилишига ҳам мадори қолмаганди, шунда ўнг ва чап томонида бу ўйинчоқ дунёни яксон қилиб, бинафша ранг қуюн кўтарилганини кўрди. Баҳайбат двигателнинг гувиллашигина уни шу заҳотиёқ ўзига келишига мажбур қилди ва у кеч, жудаям кеч бўлса-да, Юп, ҳар ҳолда, ўзи бир пайтлар инсон бўлганини эслаганини тушунди.

«Севги» нималигини эслаш, чамаси, Юпга насиб этмаганди, лекин бахтиёр кунларни эслашдан кўра қайғули кунларни хотирлаш кучлилик қилганди. У «йўқотиш» нималигини эслаган, ушбу хотиранинг куйиниш ва адолатни ҳаракатга келтирувчи кучи билан баҳайбат кеманинг қирғин келтирувчи фотон двигателларини ишга туширган, учишдан олдинги зарбанинг бутун куч-қудрати билан худолигини кўрсатиб, ўзининг чарчаган кўҳна сайёрасида узоқ умр кўрган худоларни маҳв этганди.

Артёмнинг дастлаб сезгани — ҳақиқий, муздек, каттиқ эсаётган шамол, кейин — заҳ ер бўлди...

У қадини салгина кўтарди. Ун қадамча нарида унинг ўзи яшайдиган — ҳаддан ташқари катта, кузги тонг осмони билан ўпишган уй, турарди. Лекин

у шаҳар чеккасидаги энг охирги уй эмасди. Синган ғишт бўлаклари, шағал, қум, оҳакка бўялган тахта уюмлари босиб кетган, узоқдан калласи бўйнидан узилиб тушган динозаврга ўхшаш хомуш экскаватори бор қурилиш майдони Артёмнинг квартираси деразаси остидаги майсазоргача сурбетлик билан бостириб кирганди.

Артём аранг ўрнидан турди. Унда ғалати ҳол рўй бераётган, лекин у нима эканлигини ўзи тушуниб етолмаётганди; бундай ҳол унинг болалигида — тўйиб-тўйиб йиғлаб, ухлаб қолган кезларида юз берарди. Ана шундай йиғлаб ухлаб қолганида, эрталаб қовоқлари шишган, бироқ ўзи енгил тортган ҳолда уйғонарди-да, кеча нимага йиғлаганини дабдурустан эслай олмасди.

У ҳеч нарсани эсламаётганидан бахтиёр ҳолда қошин синиқлари устидан юриб кетди. Майда ғишт парчалари устидан битта-битта қадам қўйиб ўтди. Кейин тўхтаб қолди. Чунки у ерда...

У ерда майда, сарғиш-кулранг, сочилувчан қумли пастак дўнглик ва Денизнинг куз осмонига қараб турган хотиржам башараси бор эди.

Хотиранинг чангалдор панжаси уни ғижимлади, кейин шунақанги ғижимлай бошладики, оғриқнинг зўрига чидаб бўлмай қолди. Ана шунда Артём, қайтадан тикланган оғриққа базўр бардош бериб, деди:

— Раҳмат, Юп.

Ҳеч ким унга жавоб қайтармади. Артём худоларнинг энг сўнггиси ўзига ўзи тан берганини тушунди.